

אוניברסיטת בר-אילן

המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו
ע"ש פרופ' א' שטרן

המרכז לחקר האשה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר

אתגרים בחינוך הבת הדתית בעידן המודרני

האשה ביהדות

סדרת דיונים
303

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר

המרכז הבין-תחומי לחקר האשה ביהדות פועל כיחידה עצמאית בפקולטה ליהדות באוניברסיטת בר-אילן ומטרותיו הן מחקריות וחינוכיות-ציבוריות. המרכז מעודד מחקר שנועד להעשיר את הידע שלנו על ההיסטוריה של האשה היהודיה ועל מקומה בחיי החברה, הדת, המשפט והיצירה היהודיים. המרכז יוזם לשם כך תכנית פרסומים, מקיים כנסים אקדמיים וכן תומך במחקרים ספציפיים.

המרכז רואה חשיבות בהשפעה על התחום החינוכי-ציבורי ויוזם פעולות המכוונות להשפעה על המודעות הציבורית באשר למקומה של האשה ביהדות. לשם כך לוקח המרכז חלק בפעולות המיועדות לשינוי המודעות הנשית הדתית וכן פונה אל הציבור הרחב בפורומים ציבוריים שונים. מתוך מטרה להוות גורם משפיע בתחום החינוך יוזם המרכז השתלמויות מורים והכנת תכניות לימודים בתחומים המבטאים את ייחודה של האשה היהודיה.

בראש המרכז עומדת פרופ' טובה כהן.

חברי ההנהלה: פרופ' משה גרסיאל (יו"ר)	פרופ' יפה ברלוביץ	ד"ר רות הלפרין-קדרי
פרופ' דפנה יזרעאלי	פרופ' שמואל פיינר	ד"ר יוסף פליישמן
פרופ' אריה פרימר	ד"ר מרגלית שילה	

המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו ע"ש פרופ' א' שטרן

המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו עוסק במחקר בסיסי ויישומי בחינוך הדתי בכל גווניו וכן יוזם פעילויות המכוונות להשבחת החינוך הדתי ולקידום מטרותיו. המכון תומך בכנסים ובפרסומים מדעיים העוסקים בחינוך יהודי דתי. הפעילויות המכוונות לשיפור איכות החינוך הדתי כוללות ארגון ימי עיון וכנסים המיועדים לאנשי חינוך, עריכת סקרים, הערכת פרויקטים ופרסומים המיועדים לאנשי חינוך בכל הרמות. פעילות המכון מתמקדת בחינוך הממלכתי דתי בישראל, אך חוקרי המכון עוסקים גם בחינוך יהודי דתי בכל גילוייו - הן בארץ והן בתפוצות.

חוקרי המכון נמנים על צוות המרצים בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר-אילן.

בראש המכון עומד פרופ' ישראל ריץ.

חוקרים נוספים: גב' שירה אילוז, ד"ר זהבית גרוס, ד"ר אברהם לסלוי

המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו ע"ש פרופי אי שטרן

המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר

"האשה ביהדות: סדרת דיונים" מס' 3

אתגרים
בחינוך הבת הדתית
בעידן המודרני

המכון לחקר החינוך הדתי
ולקידומו
ע"ש פרופי אי שטרן
טל. 03-5318710
פקס. 03-6352844
richyi@mail.biu.ac.il

אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן 52900
ISSN 1565-0413
אדר אי תש"ס (פברואר 2000)

המרכז לחקר האשה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר
טל. 03-5318286
פקס. 03-5351233
jwmn@mail.biu.ac.il
website: www.biu.ac.il.js.jwmn

המרצים לפי סדר הופעתם

הרב י' אריאל, רב העיר רמת-גן, אחראי על הקמת ישיבת הסדר ברמת-גן ומרצה במדרשה לבנות ליד אוניברסיטת בר-אילן.

הרב ד"ר א' כאהן, רב קיבוץ עין הנצי"ב, ראש מדרשת הבנות של הקיבוץ הדתי.

הרב ש' ריסקין, רב העיר אפרת, ראש מוסדות "אור תורה".

גב' א' רוזנברג, ראש בית המדרש לבנות במגדל-עוז.

גב' ח' הנקין, ראש בית המדרש לבנות "נשמת" בירושלים.

פרופ' מ' רוזנק, מומחה לפילוסופיה של החינוך ולחינוך יהודי, באוניברסיטה העברית בירושלים.

גב' ש' ברויאר, מנהלת בית הספר התיכון הדתי ניסויי לבנות "פלך".

גב' בלהה אדמנית, המרכז ללימודי האשה והמשפחה ליד מכללת תלפיות.

ד"ר ד' וייסמן, מנהלת מכון "כרם" להכשרת מורים בירושלים.

הקדמה

ביזום ובארגון יום העיון בנושא "אתגרים בחינוך הבת הדתית בעידן המודרני", שהתקיים ב-י"ט בטבת תשנ"ט (7.1.99), חברו יחד שני גופים באוניברסיטת בר-אילן: "המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו ע"ש שטרן" ו"המרכז לחקר האשה ביהדות ע"ש פניה גוטספלד הלר". זכינו גם לשיתוף פעולה מלא מצד "המנהל לחינוך דתי במשרד החינוך" ומי שעמד בראשו - מר מתי דגן.

בשנים האחרונות גוברת ההתעניינות הציבורית בעריכת שינויים במערכת החינוך במטרה להעמיק את השכלתה של הבת הדתית, בפרט בתחום לימודי הקודש. התעניינות זאת החלה "מלמטה", מן השטח, מן הבנות בוגרות החינוך הדתי והשרות האומי. ההתעניינות צומחת דווקא על רקע הצלחת חינוכן של הבנות, שיצרה כמיהה שלא להסתפק בקיים אלא להוסיף עליו עוד נדבכים. שאיפה זאת מחייבת את קברניטי החינוך הדתי לשקול את המצב החדש היטב, בראש פתוח אך גם בזהירות. אין ספק כי עומדת בפנינו הזדמנות נדירה לסייע לבנותינו תלמידותינו בניצול הפוטנציאל האישי שלהן, בד בבד עם העשרת העם היהודי בכללותו. לא נכחיש, עם זאת, כי בתהליך שינוי זה קיימות גם סכנות מסוימות שרצוי לתת עליהן את הדעת מראש. במצב מורכב זה - האתגר על סכנותיו, עוסק יום העיון.

יום העיון נחלק לשלשה מושבים, שבכל אחד מהם ביקשנו לעודד חשיבה מקורית ולהציג אלטרנטיבות, כניסיונות ראשונים שמהם ניתן ללמוד.

במושב הראשון ביקשנו משלושה רבנים - מחנכים (הרב י. אריאל, הרב א. כאהן, הרב ש. ריסקין) להתייחס להיבטים ההלכתיים וההשקפתיים של העמקת לימוד התורה בקרב הבנות ולעמוד על השלכות אפשריות של מגמה זאת. הרבנים כולם מכירים בחשיבותו העצומה של לימוד התורה לגבי הבנות, יחד עם הצורך לשמור על מרכזיותה ושלמותה של המשפחה. הם נחלקים, עם-זאת, בהערכת האיזון האידיאלי האפשרי בין המרכיבים השונים באישיות הבת.

במושב השני דיברו שלושה אנשי חינוך: שתי ראשי "מדרשות" לבנות (גבי א. רוזנברג, גבי ח. הנקין) דברו על עוצמת החוויה שעוברות הבנות בלימוד התורה במדרשות לעומת ניסיון הקודם, ועל חידושיהן של המדרשות בלימוד תורה לבנות. כמו כן התבקש הוגה חינוכי (פרופ' מ. רוזנק) להתייחס למשמעויות הפילוסופיות של הנושא.

המושב האחרון עסק בעשייה החינוכית בפועל תוך ביקורת מסוימת על המצב המקובל בחינוך הבת הדתית. המרצות (גבי ש. ברויאר, גבי ב. אדמנית וד"ר ד. וייסמן) תארו כמה מן המטרות החדשות בחינוך הבת במסגרת התיכונית וניסיונות שכבר נעשו בתחומים שונים.

בגלל חשיבותם של הדברים שנאמרו ביום זה, ראינו לנכון לקבצם בחוברת זאת, וכך להביאם לידיעת ציבור מחנכים ומתעניינים רחב. בעיבוד החומר השתדלנו לשמור, גם במעבר למאמר כתוב, על טעמה של הרצאה שבעל-פה כדי להעביר כך את הדינמיות של יום העיון.

אנו מקווים כי בכנס ובחברת זאת אנו פותחים דיון רחב באתגר שבחינוך הבת הדתית בעידן המודרני, העומד לפני החינוך הדתי. שני המרכזים ימשיכו לעודד גם את הדיון, וגם את העיסוק המעשי בקידום חינוכן של בנותינו. המשכו של יום עיון זה ביום השתלמות נוסף, באדר תש"ס, שיתמקד בהצעות מעשיות לתוכניות לימודים ונושאו: "איש אשה ומשפחה, עיצוב זהות הבת הדתית בהשפעת תוכניות הלימודים".

פרופ' ישראל ריץ'

המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו
ע"ש שטרן

פרופ' טובה כהן

המרכז לחקר האשה ביהדות
ע"ש פניה גוטספלד הלר

נושכ קאלון

הנחות יסוד
הלכתיות ורוחניות

”פמיליזם” ולימוד תורה

הרב יעקב אריאל

בפתח דברי ברצוני להציג כרטיס ביקור. אני מרצה לא רק כאן, במדרשה לבנות באוניברסיטת בר-אילן, אלא בעוד שתי מדרשות לבנות באזור, במדרשת אביב ובמכללת אורות. אני מדגיש בכוונה את היותי שותף מלא לאותן מדרשות, שאני רואה בהן ובטיפוחן את אחד האתגרים החשובים ביותר של דורנו. חשוב שנהיה אנו, הרבנים, קשורים עם אותה התפתחות מרשימה של לימוד תורה של בנות, שנסייע בטיפוחה, אבל גם נדאג לצמיחתה הנכונה, כעץ הזה, שאם אין שומרים עליו שיגדל נכון הוא מתעקם. לכן צריך לטפל בו, לגזום אותו נכון, להעמיד לו סמוכות נכונים, לישרו, לדשנו, להשקותו ולעשות הכול שהעץ יצמח טוב ויהיה גדול ויפה. בהמשך אף אזכיר מאיזו צמיחה עקומה של עץ זה אני חושש. בינתיים ב”ה הצמיחה מבלבלת ופורחת ופרותיה יפים. אבל לפני כן אני מבקש לחלוק על מי שמפריזים לדעתי יותר מדי כשהם מבקשים שנשים תשתלבנה בכל נושא.

ואומר מראש, נשים מסוגלות לעשות כמעט כל דבר בעולם ואין הן נופלות מן הגברים. להפך, יש כשרונות שהן עולות בהם עליהם; אין בכוונתי לקפח את האישה או לומר משהו בגנותה ובחסרונותיה חס ושלום. עם זאת בעצם ההשוואה המספרית בין גברים לבין נשים, בעיסוקים השונים, בעצם ההשוואה הפרטנית הזאת אני רואה סכנה. הגישה הזאת מאפיינת היום את התפישה הפרטנית בעולם - התפיסה המייצגת את הפרט. בפרט הזה נכללים גם גברים וגם נשים, ולכל אחד זכויותיו שלו. וכך, מצד אחד מתפתח שוביניזם גברי ובמקביל לו, כריאקציה, מתפתחת התפיסה ההפוכה, פמיניזם נשי, חלקו גם מיליטנטי. ואני חולק על שתי הגישות. לא שוביניזם ולא פמיניזם אלא **פמיליזם**. ואני מדגיש את זה, **פמיליזם**. ולכן, כאשר הנהלת האוניברסיטה מבקשת לעודד בנות להמשיך בלימודי דוקטורט במדעים, יש לתת את הדעת לתנאים שיאפשרו להן להמשיך בלימודיהן גם בהיותן אמהות, ולטפל בילדיהן ולטפח את משפחותיהן. אי אפשר לצפות שאישה תלמד לקראת תארים גבוהים כאשר דעתה נתונה לגידול ילדיה, מבלי למצוא דרך להקל עליה. אחת הדרכים לעזור לה ולקדם אותה ולאפשר לה להתפתח היא להקים כאן באוניברסיטה מעון לילדים לשהות בו בשעה שאמם עסוקה בלימודיה.

מתוך התפיסה האורגנית של ה”פמיליזם” יכולה להתפתח גישה אחרת לגמרי. עצם ההתחשבות - באלו מצוות האישה חייבת ובאלו האיש חייב, אינה נכונה ויש לדחותה על הסף. **הבית** הוא המקיים מצוות, **הבית** לומד תורה, **הבית** מתפרנס, **הבית** עושה צדקה, **הבית** עושה את הכול. כמובן, בתוך הבית יש כמובן חלוקת תפקידים, וחלו שינויים בחלוקת תפקידים זו: אם בעבר הבעל היה המפרנס היחיד והאישה הייתה עסוקה כל היום בירכתי ביתה, בין תנור לכיריים, מצב זה השתנה לחלוטין, וטוב שהשתנה. אין צורך היום באותו בזבז כוח אדם. היום אם אישה תאפה כל בוקר לחם יהיה זה בזבז כוח אדם, משום שזול יותר לקנות לחם אחיד במכולת, ובאותו זמן תעשה האישה משהו חשוב יותר לחברה ולעצמה. חלוקת התפקידים הקלאסית, שהאישה עוסקת במטבח והבעל עוסק בפרנסה, השתנתה בהרבה, ואני יכול להעיד מביתי שלי: אני גדלתי בבית שבו היו ארבעה בנים, אשתי גדלה בבית שבו היו רק בנות; אני לימדתי את אשתי בישול

והיא לימדה אותי להחזיק בטורייה. חלוקת התפקידים הקלאסית איננה מחייבת היום את הבית המודרני. וכאן צריך לעזור לזוג, ולדעתי אין עדיין הכנה מספקת לקראת חיי משפחה מודרניים, להבנה שחלוקת תפקידים בין בני הזוג היום צריכה להיות שונה מאשר חלוקת התפקידים בעבר. אין בושא בכך שגבר יעסוק גם במה שנקרא "מקצועות נשיים" ואין זו בושא שאישה תעסוק גם במה שנקרא פעם "מקצועות גבריים". אך מה שחשוב מעל הכל לשמור שההרמוניה המשפחתית תישאר, שהאורגניזם הביתי יישאר שלם, ושהאחריות למשפחה תהיה מעל לכול. הקריירה המשפחתית חשובה לא פחות, אם לא יותר, בסולם העדיפויות שעומד היום בפני כל אדם ואדם, ובפרט בפני האישה. הלחצים החברתיים להתקדם, להתחרות, להשיג, יש בהם, לדעתי, הפרזה מסוכנת - לאישה, לילדיה ולחברה. אם היום אישה נישאת בגיל 35-40, ויש מקרים כאלה, משפחה נורמלית היא לא תוכל לגדל בצורה כזו: הסיכוי ללדת כבר קטן, המשפחה תהיה קטנטנה. אנו גם מכירים את התופעה של משפחות חד-הוריות לכתחילה, שאני רואה בה סכנה חמורה מאוד.

אני מבקש להסתייע בדברי תורה: כשפרעה רצה להילחם בבני-ישראל, משראה שהם פרו וישרצו וירבו במאוד מאוד ותימלא הארץ אותם, הוא העביד אותם בפרך. חי"ל דורשים שהטיל עבודת גברים על נשים ועבודת נשים על גברים. בכך רצה לחסל את הבית היהודי, אבל בזכות נשים צדקניות שלא ויתרו על אימהותן נגאלנו ממצרים. שתי נשים מוזכרות בפרשתנו, שפרה ופועה. "שפרה שמשפרת את הוולד ופועה שפועה את הוולד". הן מייצגות שתי תכונות נשיות ששום מהפכה שבעולם לא תשנה אותן: את העובדה הביולוגית שהאישה היא אם, ואת העובדה המנטלית שהאישה היא אם. תכונות יסוד אלה אינן ניתנות לשינוי ויש להתחשב בכך. ואני שב ואומר: דווקא משום שאישה מוכשרת, ובכמה תחומים אולי אף יותר מן הגברים, בתחום אחד רק היא מוכשרת יותר, אין לה תחליף. לטייסות יש תחליף, יש אצלנו גם טייסים, אבל אם אותה טייסת לא תהיה אם, עם ישראל יפסיד, הוא לא ירוויח טייסת, הוא יפסיד אם.

אמנם, מבנה המשפחה השתנה, אך חלוקת התפקידים נשארה, ואספר מניסיוני: אני יודע כמה זוגות השאתי, כמה מאות זוגות בוודאי, ואחריות-על יש לי על אלפי זוגות. כאשר אני מראיין זוגות לפני הנישואים, אני מסביר להם את תנאי הכתובה ושואל כל זוג אם הוא רוצה מערכת אחרת של יחסי ממון. כידוע, לפי תנאי הכתובה הבעל מתחייב לפרנס את האישה כל ימי חייה. והנה, מתוך אלף נשים לא מצאתי אף אחת שוויתרה על זכות המזונות שחייב לה בעלה, ובצדק. על-פי הפסיקה של בתי המשפט יש לאישה זכות ל"מעשה ידיה", יש לה זכות לנכסיה, אבל אין מאזנים זכות זו בחובות של האישה לביתה ובכך אני רואה עיוות מסוים: לאישה מוכנים לתת את מלוא הזכויות ומהבעל דורשים את מלוא החובות. אמנם נכון, הדברים השתנו - האישה גם היא מפרנסת ויש לה היום זכויות שוות יותר מבעבר, אבל שוויון זכויות אין פירושו שחרור הבעל מאחריותו לפרנס את המשפחה. גם בחברה החרדית שבה מקובל היום כי האישה היא המפרנסת - כתובה נחתמת; ואם מתעוררת בעיה, והדברים באים לפני בית-הדין, לא יוכל אף בעל חרדי לטעון, בכל בית-דין שהוא, שכאשר התחתנו האישה התחייבה לפרנס את המשפחה. מאחר שחתם על הכתובה התחייב הוא לפרנס את המשפחה. כשהיא יכולה וכשהיא רוצה לפרנס - שתפרנס, אך אם אינה יכולה חוזר החיוב המקורי לבעל ועליו לפרנס את הבית. גם על כך משפיעה עובדת האימהות; במשפחה

חרדית שבה אישה יולדת לפעמים עשרה ילדים ויותר, בודאי אי אפשר להטיל עליה את האחריות הבלעדית לפרנסה, אלא רק בזמן שהיא יכולה ורוצה.

ומכאן גם לתלמוד תורה, שהוא אולי הנושא המבטא יותר מכל את המהפכה שהתחוללה במעמד האישה הדתית. נזכיר כאן את החפץ-חיים המביא בספרו "ליקוטי הלכות" את המחלוקת המפורסמת ממסכת סוטה בשאלה האם יש זכות לאישה ללמוד תורה; לדעתו של בן עזאי, מצווה על אב ללמד בתו תורה, ואילו רבי אליעזר חולק עליו ואומר שכל המלמד בתו תורה כאילו לימדה תפלות. החפץ-חיים פוסק שם שבימינו אישה רוכשת השכלה ולכן היא חייבת גם ללמוד תורה, ולא ייתכן שתרכוש השכלה כללית ולא תקנה לה במקביל גם השכלה תורנית מתאימה. ובמושגים של האקדמיה: אישה הלומדת משפטים, משפט אנגלי, משפט רומי וכל משפט אחר, אסור שתהיה חסרה כל ידע במשפט התורה. באותה מידה שאנחנו דורשים מגברים ללמוד תורה, צריך לדרוש גם מנשים משפטניות שתהיינה לפחות בעלות יכולת התמודדות עם טקסטים תלמודיים, עם טקסטים משפטיים הלכתיים, כדי שתוכלנה לאזן את עולם החשיבה שלהן, ולהעשירו, ולא תצטמצמנה בתפישת עולם אחת. כך גם אישה רופאה, לא ייתכן שלא יהיו לה מושגי יסוד בבעיות של אתיקה והלכה ברפואה, לא ייתכן שתעמוד לפני בעיה רפואית בעלת השלכות אתיות, והיא לא תדע את עמדת ההלכה בנושא זה, את הסוגיות הנידונות, את השאלות שישאלו; עליה להתמודד עם טקסט הלכתי ולהבינו כדי שתוכל לפחות לשאול שאלת חכם, כי שאלת חכם - חצי תשובה. יתירה מזאת, אם תהיה לה רמה תורנית סבירה, היא תוכל גם להביע דעה ולהשתתף בקביעת העמדה ההלכתית. לכן חובתה של אישה בימינו ללמוד תורה. ככל שאישה מתקדמת יותר כך היא חייבת להעשיר יותר את עולמה התורני, וכאן אני חייב להדגיש - לא רק את עולמה האינטלקטואלי.

הדוגמאות שהבאתי עד כאן הן דוגמאות אינטלקטואליות כגון משפטים, הלכה, רפואה וכד'. אבל חשובה לא פחות, ואפשר אף חשובה יותר מכך - העשרת העולם הרוחני, המחשבת, ההשקפת, החווייתי בלימוד התורה. אחת הבעיות של בית-המדור התורני החדש בישראל, שהוא חדש, עדיין אין לו מסורת, וכאמור, זוהי סכנתו - הוא עלול להתרכז יותר מדי בצד האינטלקטואלי, הנראה אתגר חשוב, ולקפח את הצד החווייתי הרוחני. בישיבות כידוע נוהרו בכך; אמנם גם הן לא פתרו את הבעיה פתרון שלם, אבל בכל פעם שהתגלה חוסר איזון בין הצד האינטלקטואלי והצד החווייתי, היו מי שאיזנו. החסידות עשתה זאת בהתחלה, ואחר-כך גם תנועת המוסר. בכל הישיבות מנסים לשמור על האיזון, משתדלים שהצד האינטלקטואלי לא יגבר יותר מדי על הצד החווייתי. אף-על-פי שרוב הזמן מוקדש ללימוד אינטלקטואלי עדיין מקפידים שאדם לא יסתפק רק בלימוד תורה בתחום האינטלקטואלי הצר אלא יעשיר את רוחו גם בתחום הרוח, המוסר והמידות הטובות, ביראת שמיים, בתפילה טובה ובחוויית דתיות אחרות, בשירה וזמרה, במחשבת ישראל, באמונה וכד'.

חוששני מאוד שבנהירה שאנו רואים היום, של נשים הרוצות להידמות לגברים, ההתמודדות שלהן עם הלימוד תהיה אינטלקטואלית ויקופח הצד החווייתי שאצל אישה לא רק שאינו חשוב פחות, אלא הוא חשוב אף יותר מאשר אצל גבר. זאת מאחר שעולמה הרוחני החווייתי של האישה עשיר יותר, עמוק יותר

וזקוק יותר לטיפוח. לכן, בית-המדרש לנשים אם לא יהיה מאוזן הוא יהיה מעוות, ועלינו לחפש דרכים לשמור על הדברים ולטפחם טיפוח נכון. ואכן נעשים ניסיונות לכך. אולם דווקא במוסדות כמו "המדרשה" וגם "הכולל" בבר-אילן, האמורים להוות תשובה מאזנת ללימודים האקדמיים באוניברסיטה, האיזונים הם בעיקר הלכתיים, ומחשבתיים, ובתחום החוויתי כמעט שאין עיסוק. איני מאשים, הזמן אינו מאפשר, אלה הם התנאים, אבל הדעת אינה ניתנת דיה לצורך בתוספת מיוחדת, בחיזוק רוח היהדות, המוסר, המידות הטובות; אולי היה בכך כדי למנוע את אותו אסון שאירע פה לפני שלוש שנים. בוודאי איני אומר שבגלל זה הוא אירע, אבל יכול להיות שאילו הודגש הצד המוסרי מאוד מאוד, היה הדבר מבטיח איזון נפשי טוב יותר.

כאן המקום לשאול לסיבות שהביאו את פוסקי הדור לא רק להתיר לנשים ללמוד תורה, אלא אף לחייבן בכך. אם נתבונן היטב במקורות, ונבדוק מדוע אסרו על נשים ללמוד תורה, נראה שהסיבות לכך היו בעיקר חברתיות ולא מהותיות. וארחיב בזה מעט: מן המקורות שלנו המתיריים לנשים בכל הזמנים, מן התלמוד, האגדות והמדרשים ועד ימינו אלה, עולות כמה וכמה אמירות שליליות, חמורות וקשות לגבי נשים וכנגדן אפשר למצוא גם אמירות הפוכות. יש מי שעושים את מלאכתם קלה, מצטטים רק את האמירות הקשות, ויש המצטטים רק את האמירות המחמיאות. ואני אומר את האמת, אלך בדרך המלך, את זה לעומת זה עשה האלקים. הדברים נכתבו, ואי אפשר להכחיש אותם אבל צריך לבדוק על איזה רקע נאמרו הדברים, האם האמירות - הן לחיוב והן לשלילה - ביטאו הערכות מהותיות, והאם הן נדרשות לדברים שהם מהותיים למבנה המשפחה, לשוני הביולוגי, המנטלי, המהותי של האישה, או שהדברים נאמרו על הרקע החברתי של המציאות בעולם כולו באותו זמן?

התורה פטרה את האישה מלימוד תורה, כשם שפטרה אותה מהרבה מצוות, כדי שלא להטיל על האישה להיות הגר"א או ר' עקיבא אייגר. זאת כדי שהאישה לא תרגיש מחויבות; היא אולי מסוגלת להיות כזאת, אך לא טוב שהאישה תשאף מגיל צעיר להיות כמו הגר"א, תתמיד רק בתורה, ולא תרצה לעשות שום דבר אחר. במגמה כזאת של האישה יש סכנה - היא גר"א לא תהיה, אבל ייחודה כאישה וכאם יימצא מקופח. היא עלולה לראות באימהות מטרד או גורם המעכב את שאיפותיה הרוחניות. ילדיה יגדלו מתוסכלים, כי את אכזבתה וכעסה היא עלולה להטיל עליהם. לכן לא הטילו את המשימה והאחריות להיות גדול הדור, על נשים דווקא. אישה שרוצה ללמוד תורה בהתנדבות, הרשות נתונה לה, אבל כמשימה וכחובתה של האישה, להיות הגדול בדור, מפני זה אני חושש מאוד: אני חושש מן התחרות, ממה שעלול לקרות כאשר ישאלו איפה היא האישה גדולת הדור? אני חושש מאוד מן האווירה של ציפייה מן האישה, של לחץ עליה. לכן התורה לא דרשה זאת, ואם כי התורה לא אסרה לימוד תורה לנשים, באו חכמים וביטאו ביטויים של איסור.

ובלשונם של חכמים: רש"י אומר "כאילו לימדה תיפלות" - שמתוכה היא מבינה ערמוניות ועושה דבריה בהצנעה". כלומר, לדברי רש"י אם מלמדים אישה תורה היא לומדת מזה ערמוניות. הרמב"ם דומה לרש"י אבל אומר אחרת: "מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת ללמוד ומשיאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות

דעתן". דברי הרמב"ם קשים, כוונתו לומר שרוב הנשים במציאות החברתית של ימיו, אין דעתן מכוונת להתלמד ומוציאות דברי תורה לדברי הבאי. כלומר הוא מדבר על נשים שרובן "אינן רוצות להתלמד", כלומר, אינן רוכשות השכלה מכל סוג שהוא, ואם ילמדו אותן תורה הן עלולות לפרש את התורה למטרות אחרות לפי עניות דעתן. האם הרמב"ם התכוון לומר שדעתן של נשים ענייה במהותה, או שהמציאות היא שרוב הנשים כך עושות? המאירי אומר דברים חריפים יותר: "כיוון שהיא יוצאת מגדרה היא קונה ערמומיות, ואין שכלה מספיק להבנה ראויה, והיא סבורה שהשיגה ומקשקשת כפעמון להראות את חכמתה לכול".

ובכן, אם אני מבין נכון את דברי חכמינו - וכדאי לזכור כי מסופר על רש"י, שבנותיו למדו תורה, שהרי לרש"י לא היו בנים כלל, ועל למדנותן של בנותיו יש מסורת, והוא זכה לחתנים גדולי התורה - ובכן רש"י כשאמר את דבריו התכוון לנשים אחרות ולא לבנותיו. הרמב"ם דיבר על מציאות של רוב הנשים, והמאירי מדגיש את היות האישה הלמדנית טיפוס חריג, יוצא מן הכלל. כלומר, כאשר מתוך החברה הנשית, שהייתה כולה אנאלפבתית, לקחו אישה ולימדו אותה, הסכנה הייתה שחריגותה ושונותה עלולות לסחרר אותה ולגרום לעוות בתפישתה, מה גם שבהכרח היא הייתה אוטודידקטית, ללא בית-מדרש מסודר, ללא מקום שבו תוכל ללמוד לימוד מסודר ולהגיע גם למסקנות נכונות. כלומר, אוטודידקטיות והרגשת היותה יוצא מן הכלל הן-הן הבעיה. אך לעומת זאת כאשר באווירה מתאימה, במסגרות ראויות, כשהדברים נלמדים בצורה נכונה ובהדרכה נכונה, מן השורשים, כשהכל הוא המשך רצוף אחד של התורה למשה מסיני, הסכנה פוחתת, וזה מה שהתכוון החפץ חיים לומר: בימינו הסכנות שדיברו עליהן לפני הן שוליות, לעומת היפוכן - בסכנה שאשה שתהיה "עם-הארץ", בתקופתנו שאשה רוכשת השכלה ומקצוע.

נמצא אפוא שהסכנות שראו אבותינו בלימוד תורה לנשים, יכולות להיעלם היום אם בית-המדרש הנשי אכן יהיה בית-מדרש כנהוג וכמקובל, אם יראה את עצמו כממשיך של תורת ישראל. כמובן, הוא חייב להתאפיין בייחוד משל עצמו, במה שהנשים רוצות ללמוד, במה שהן צריכות ללמוד, במה שמעניין אותן יותר, ובלשונה של תלמידה מ"אורות" - "אני רוצה להיות מחוברת". להתחבר פירושו שיהיה משהו מן התורה שידבר אליה, שתרגיש את עצמה קשורה אל הדברים וקרובה אליהם. בית המדרש הנשי לא יהיה חיקוי של בית המדרש הגברי, אך הוא יהיה דומה לו במסרים, בתכנים, באווירה, באחריות להמשיך את תורת ישראל מסיני לדורות הבאים.

ואוסיף עוד כמה דברים: לפני שבועות אחדים, בזמן השביתה הגדולה בכל המוסדות להשכלה גבוהה, רציתי שלימוד התורה יימשך גם בזמן השביתה. ארגוני הסטודנטים לחצו על הבנות שלא יסכימו לכך ושתשבותנה גם מלימוד תורה. בת אחת "ממועצת התלמידות" באחד המקומות פנתה לרב והוא פסק שהואיל והבנות פטורות מלימוד תורה, הן יכולות לשבות. כשהביאו את הפסק הזה לפני אמרתי, שאמנם אישה אינה חייבת במצות לימוד תורה, אמנם יום בלי תורה איננו יום של ביטול תורה, אך הוא יותר מזה, זה יום של ביטול אישיותה, ביטול רוחניותה, כאשר היא הולכת בטל ואינה לומדת תורה. נכון שאין מצווה פורמלית של לימוד תורה, אבל מה בדבר מצוות טיפוח הרוח? ומה על טיפוח האישיות? אגב, האם בת מוותרת כמה ימים על טיפוח המראה שלה או על טיפוח לבושה? למה טיפוח הגוף הוא דבר חשוב כל כך עד שאישה

לא תוותר עליו, ואילו טיפוח הרוח לא? וכאן נתקלתי בתופעה מעניינת, בכמה מקומות הבנות למדו תורה במשך כל החודשיים האלה, בכל יום למדו תורה. היו מקומות שהתחילו בלימוד תורה ובעקבותיו חזרה גם כל המכללה ללימודים הסדירים, כעבור שבוע אחד של שביתה. לעומת זאת היו מקומות שבהם לא באו הבנות ללמוד כלל. אינני בא כאן להאשים בנות אלה, אני רק אומר שהערך של לימוד התורה לא הופנס דיו, והחסר בו לא הפך עדיין לחסר אישי, חסר נשי. לא כל בת הפנימה את הרעיון הזה. עדיין לפנינו עבודה רבה לעשותה עד שנשים תפנמנה את הרעיון שכדי להתעלות ולהתקדם באמת הן צריכות גם את המזון הרוחני התורני היום יומי ובלעדיו תתנוונה. אולם, כפי שכבר אמרתי, אין להטיל על האישה את המשימה להיות גדולה בתורה ולומר שהיא חייבת בה בכל מחיר.

אני רוצה להתייחס לדבריהם של שני חברי לנשיאות כאן ולהביע את דעתי בנושא ה"הסדר" לבנות. אני חולק על המלה "הסדר" לבנות - מדוע? המלה "הסדר" פירושה פשרה בין שתי משימות שאי אפשר להיפטר מהן. החובה הצבאית שבלעדיה אין לנו קיום, והחובה התורנית שגם בלעדיה אין לנו קיום רוחני. כולם מבינים שעם ישראל בלי תורה אין לו קיום, ושני הדברים נחוצים לקיומו של עם ישראל. אנחנו, כציבור, לוחצים ודורשים מכל גבר את שתי המשימות: שמצד אחד יהיה, אם יכול להיות, חייל קרבי, ומצד שני - אם יכול להיות בן תורה שיהיה בן תורה ותלמיד חכם. כדי שגבר יעמוד בשתי המשימות הגדולות האלה אנחנו חייבים להגיע לאיזה שהוא "הסדר".

לבנות אין מחויבות מוחלטת לשתי המשימות האלה, המדינה זקוקה להן במקום אחר - לא בצבא. אנחנו מתנגדים לשירות בנות בצבא. אני מתנגד לכך בפירוש, ולא אני בלבד, כל רבני ישראל מתנגדים לשירות הבנות בצבא בכלל ובדאי לשירות חובה. אבל גם להטיל עליהן לימוד תורה, כמשימה שמחייבת אותן בכל מחיר - להיות הגר"א, גם לכך אני מתנגד. לכן המלה "הסדר" היא חיקוי, ואני מפחד מחיקויים. אישה צריכה ללמוד תורה לפי הבנתה, לפי יכולתה, לפי תחושתה, לפי נטייתה, לפי טבעה. לא כחיקוי. מה שמתפתח היום אצל כמה מן הבנות הוא חיקוי לדברים אחרים. כך למשל לגבי שמחת תורה: יש בנות המבקשות לנהוג כפי שנוהגים הגברים. ובפורים, אם הבנים ישתכרו, גם הבנות כן!! אני רואה בכל המהלך הזה סכנה גדולה. בנות צריכות לנהוג מתוך עצמן לפי טבען, לפי רוחן, לפי נטייתן, ואדרבא, שהן תעשינה את זה בצורה עדינה יותר, תרבותית יותר, טובה יותר, אולי בפורים ילמדו הבנים מן הבנות ולא הבנות מהם.

אני קורא לנשות דורנו להיות יצירתיות, לפתח את אישיותן הרוחנית ואת חוויותיהן הדתיות לא מתוך חיקוי והזדנבות, אלא מתוך צורך פנימי אמיתי ההולם את אישיותן, יכולתיהן ותפקידיהן ובעיקר מתוך הרמוניה ואיזון עם משפחתן.

תפקידה הכפול של האשה

הרב אלי כאהן

הייתי רוצה להידרש בדברים קצרים לא רק לעניין של לימוד תורה לנשים, אלא לנסות ולראות תמונה רחבה יותר של מה שאני מכנה "מהפכה פמיניסטית אורתודוקסית" המתחוללת ממש בשנים אלו במדינת ישראל. ברצוני לנתח כמה תגובות שונות של עולם הרבנים לאותה מהפכה, ולציין מה הן, לדעתי, התגובות היותר רצויות, אלה שאכן תוכלנה לאפשר לנו לגדל את ה"עץ" הזה לכיוונים הרצויים. אזכיר בראשי פרקים את המאבק על ישיבת נשים במועצות הדתיות. מאבק שניהלה לאה שקדיאל בירוחם לפני שנים רבות; וכן את הנושא של הטוענות הרבניות, אשר עליו אני מברך פה את האכסניה. הדבר אינו קל, ועדיין ישנם כמה אנשים שמנהלים כנגדו קרב בלימה. מדרשת "נשמת" עומדת היום כבר בשלב הבא - נשים למדניות יושבות ולומדות הלכות נידה בעיון בהעמקה. אם היום אנשים פונים לרבנית ושואלים "אם הרב בבית", בעתיד אולי יהיה הרב בעלה של הרבנית, ואז יתקשרו ויאמרו: "שלום הרב, האם הרבנית בבית? יש לי שאלה". זה חלק מן הדברים המתהווים היום בהנהגה העדתית הנשית - האורתודוקסית.

הוזכר פה גם נושא ההנהגה הפוליטית. שמעתי על אשתו של רב נכבד מאוד בציבור שלנו שאכן משתוקקת לפנות לפוליטיקה, ולפני שעשתה זאת, הלכה להתייעץ עם מנהיגי הציונות הדתית והם ניסו להרתיע אותה מן הדבר. ראיתי שנשמר במפד"ל מקום לאישה באחד מששת המקומות הראשונים. בינתיים הדבר נתון שם בסימן שאלה, עדיין אין יודעים מי האישה שתשב שם, אבל יש התקדמות-מה.

הרב אריאל הזכיר את הדברים המתפתחים בעבודת השם היותר פעילה במנהגי התפילה, במקומה של האישה בעבודת השם הפעילה. הוא הזכיר את האופי המשתנה של שמחת תורה, של קבוצות תפילה, של קריאת מגילה. גם פה צריך לבדוק מה הן התגובות הרצויות לכל אלה.

הנושא השלישי שבאמת לא אגע בו, הוא יותר בעייתי ודורש התייחסות הלכתית מעמיקה יותר עם יותר מקורות; אלה השאלות הקשורות ל"אבן העזר" ו"חושן משפט" ומעמד האישה בבתי דין רבניים. גם שם צריך לבדוק מה ניתן לעשות, מה המצב, מה ניתן לשפר. אולי אלה הן הסוגיות המרכזיות, בנוסף לסוגיה של לימוד תורה.

כשאני אומר שצריך לבדוק מה הן התגובות הרבניות, ברצוני לספר סיפור שהיום אני מסוגל לספר מתוך רגיעה, אבל לפני כמה חודשים לא יכולתי לספר אותו בלי להזיל דמעה: ליוויתי בחורה לבית דין לגיור, בחורה מעולה לכל הדעות, גם מי שעוסק בגיור אמר לי שאחת מאלף הוא לא מצא כמוה, בחורה שהתחילה את הדרך לפני שנים רבות, בחורה כשרה למהדרין. בבית הדין היא שאלה על דבר שלא היה ברור לה - מה מעמד האישה לגבי עדות בבית דין ואמרה שיש לה קצת קושי עם הדבר הזה. היא כנראה לא הזכירה שם את המלה "סנהדרין" אך עלה מדבריה כי הייתה שמחה אם משהו היה יכול להשתנות. בשל כך עיכבו לה את הגיור!

אחרי הסיפור הזה, שגם היום גורם לי להתרגש, תפסתי את הדיין ואמרתי לו: שמע, גם לי בעיה קשה מאוד עם נושא עדותה של אישה בבית הדין, ואדרבא, אם אתה מסוגל להסביר לי אותו בהסבר מתקבל על הדעת אשמח מאוד. אני מלמד את תלמידותי שזאת הלכה הנלמדת מדרשה במסכת שבועות, ומאחר שזאת הלכה, אין לנו סנהדרין ולא נוכל לשנותה, אבל מותר לי להרגיש קושי עם ההלכה הזאת. מותר לי להקשות, מותר לי לומר: הדבר הזה בלתי מובן לי, איני מסוגל לנמק אותו, אבל מאחר שהחלטתי להיות יהודי אורתודוקסי אני מרכין את ראשי כל עוד לא תימצא הדרך ההלכתית לעשות את הדבר הזה. ולאותו דיין אמרתי: אדרבא אם אתה מסוגל עכשיו לשכנע אותי אני משנה את כל הקו החינוכי שלי וגם אסביר את זה כמצווה לכתחילה.

הטיעון של אותו דיין בתשובה לשאלתי היה מגוחך, ויותר מכך, עצוב, מפני שהוא אכן משקף את עמדתם של כמה מהאנשים היושבים על כס הרבנות ביחס לציבור הנשים. אמר לי אותו דיין: "תסתכל בכנסת, חברות הכנסת, הנשים, כשהן מתחילות לדבר, כל דבריהן רגש, אין שום טיפת שכל, הן בכלל לא שקולות". הוא גם ציטט שמותיהן של חברות כנסת, ומפני כבוד הציבור לא אזכיר אותן. לא רציתי ואף לא מצאתי לנכון לענות לטענה כזאת. נזכרתי ברב אחד שהיה פעם חבר כנסת, האם בכל פעם שהוא דיבר, הוא דיבר "מהשכל" בלבד, ללא שום רגש בדבריו? ומול זה נזכרתי בנחמה ליבוביץ זצ"ל, האם היא הייתה כולה רגש? האם לכן היא פסולה לעדות? ואת זה אני צריך ללמד לכתחילה את תלמידותי? אני מסכים עם הרב אריאל, שאינו זקוק להסכמתי, שאכן צריך לבדוק היטב בהלכה שלנו מה מהותי לתורה ומהו פרי התקופה. לפעמים כשהדבר הוא פרי התקופה יש אפשרות לשנות דברים ולפעמים אין אפשרות.

נושא לימוד התורה לנשים הוא באמת בולט היום בהתפתחותו ורוב הרבנים מקבלים אותו לכתחילה, מי יותר בהתלהבות ומי בהתלהבות פחותה. סיפור המלמד עד כמה התקדמו היום נשים בלימוד תורה, סיפר לי פעם מורי ורבי, הרב אהרון ליכטנשטיין. אביו פגש בניו-יורק ילדה קטנה בלבוש חרדי, והוא ניסה לקשור אתה שיחה ושאל אותה: "את לומדת בבית יעקב?" אמרה לו: "חס ושלום", למה חס ושלום? הילדה הייתה בת לחסידי סאטמר וכך הסבירה את דבריה: "שם לומדים חומש רש"י..." מתוך השוואה עם סיפור זה אנו רואים כי אפילו במגזרים השמרניים ביותר בעולם היהדות חלה תזוזה בנושא זה. ופה עומד לפנינו אתגר גדול מאוד.

אני חולק קצת על הרב אריאל באשר להתמודדות של הישיבות עם הבעיות החינוכיות שלהן היום. אין זה סוד שכמה מן הישיבות ניצבות בפני בעיות חינוכיות קשות. הבעיות הללו אכן נובעות מן האינטלקטואליזם המוגבר של אותן הישיבות, מהעדר דגש על הצד החווייתי האמוני. והיום, ממש בשנים אלו, מנסים לתקן את הדברים.

בחינוך הנשים ללימוד תורה פתוחות לפנינו אפשרויות חדשות ואחד האתגרים הגדולים הוא לבנות מלכתחילה מערכת שתתן את התשובות לשאלות האלה. מערכת שתגדל "גדולות בתורה" של ממש. אנחנו, במדרשת הבנות [בעין הנצי"ב], מתמודדים בנושא הזה בינתיים בלא הצלחה גדולה, אבל הוא מעסיק אותנו מאוד

מאוד. אני יודע שהנושא מעסיק גם ראשי מדרשות אחרות ואני רואה בו אתגר; אני קורא לרבנים המובילים להצטרף אלינו ולהזדהות הזדהות מוחלטת עם הרוח שעליה מבוססת אותה מהפכה.

נחזור שנית לאותו סיפור על הדיין שהתווכחתי אתו ושלא היה מוכן לאשר גיור. בסופו של דבר הגיור אכן אושר, והיום הבחורה הזאת חוסה תחת כנפי השכינה ומקפידה על קלה כחמורה. מאותו רב אינני מצפה שיוכל לעזור לי עזרה של ממש, אבל אני מצפה מרבנים אחרים שאכן יביעו הזדהות עם המהפכה בלימוד התורה לנשים ויבינו שהמהפכה הזאת נובעת מתוך יראת שמים עמוקה ואמיתית, ולא מתוך חיקוי של העולם הפמיניסטי הכללי. אולי מתוך השפעה מסוימת, אבל לא מתוך חיקוי.

ואם בחיקוי עסקינן הייתי רוצה לענות לרב אריאל באשר לנושא ה"הסדר". בנוגע לעצם השם, אני מסכים עמו. לא מאתנו יצא, זהו מונח שהודבק לנו. נושא הבנות בצבא הוא באמת קשה וכבד, וכבר נאמר ונכתב עליו הרבה, גם מעל דפי העיתונות, ואפילו בתקשורת האלקטרונית הוא נדון. פה מדובר בהסתכלות אמיתית במציאות החינוכית; בנות במאותיהן יוצאות לצבא, בוגרות אולפנות ובתי-ספר תיכוניים, גם אם ראשי האולפנות טוענים שאין הדבר כך (היה לי פעם ויכוח עם ראש אולפנה שאמר לי ששתי תלמידות שלו מתגייסות, ואילו אני עצמי ידעתי על יותר בנות מן האולפנה שלו שהתגייסו). התלמידות המתגייסות לצבא, מרגישות לפעמים דחויים בגלל הבחירה שלהן והן אינן מעיזות לדבר עם המחנכים. הן עושות דברים מבלי שהמערכת החינוכית תדע עליהם. אף אחד אינו מטפל בהן. את האתגר הזה החלטנו אנו להרים. אם בת שואלת אותי מה עדיף, תשובתי היא שהשרות הלאומי עדיף בדרך כלל. "בדרך כלל" - כי לפני כמה שבועות קיבלתי בחורה מן השירות הלאומי שלא מצאה שם את מקומה ועזבה את השירות הלאומי מטעמים דתיים, אך זהו מקרה נדיר. ככלל, אני חושב שמקומן של רב הבנות הוא בשירות הלאומי יותר מאשר בשירות הצבאי.

נקודה שנייה בדברי הרב אריאל אליה הייתי רוצה להתייחס היא האם נושא הקריירה של האישה צריך להיות מצויר בצורה אפוקליפטית כפי שהוא מצייר. האם אכן אישה המפתחת קריירה נאלצת להתחתן בסוף גיל הפריור הטבעי והיא תוכל בקושי להעמיד משפחה מצומצמת, או שמא אין זה הכרח? אני חושב שהיום אכן ניתן לשלב את שני הדברים. השאלה היא האם אנחנו מחנכים את הבנות מלכתחילה לקראת אפשרות כזאת. בת שהתחנכה לכך שחובתה רק לגדל משפחה - ואני מסכים שזה אתגר מרכזי וחשוב - עלולה להרגיש שכל דבר שתעשה מחוץ לזה הוא פסול; אם בת כזאת תחליט בכל זאת לעסוק בעיסוקים נוספים, היא תרגיש מחוץ לתחום, היא תחשוב שהיא עשתה מעשה רע ותנתק את הקשר אתנו. אנחנו צריכים מלכתחילה לחנך לכך שאכן הקמת בית והקמת משפחה הם העיקר, ובשנים מסוימות של החיים זה האתגר. אולם בת שעושה במקביל דברים אחרים היא ברוכה, אנחנו תומכים בה, אנחנו מעוניינים לעזור לה. אם זה יהיה המסר שלנו, בחורה שהחליטה לפתח קריירה לא תחשוש שבכך היא התנתקה מהמסלול המשפחתי ועברה למסלול קרייריסטי. אנחנו צריכים מלכתחילה לחנך לכך ששילוב בין שני הדברים הוא אפשרי.

בזמנו, כשהרב אריאל כתב לי בעניין זה לא רציתי לצרף לתשובתי מקורות, אך עתה ברצוני להזכיר את דברי בעל "עקדת יצחק" על טענתה של רחל "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי". מופיע בדבריו כאן קטע יפה מאוד, אותו אני מצטט מתוך דברי נחמה ליבוביץ. אגב, כאשר אנחנו מדברים על קידום חינוך האישה, הנה נחמה היא דוגמה לאישה שהייתה מאוד לא פמיניסטית (מי שהכיר אותה, יודע שהיא הייתה כמעט אנטי-פמיניסטית), אבל היא גדלה בעולם של תורה ואף אחד לא ערער על סמכותה ועל גדלותה. היא התקבלה בברכה בחלק מן הישיבות, וזה מראה שאישה יכולה לפלס את דרכה אם אכן היא ראויה לכך, לא רק היום אלא גם לפני דור. ובכן בעל "העקדה" אומר כך:

"הנה בשני השמות 'אשה' - 'חווה', נתבאר שיש לאשה שתי תכליות, האחד מה שיורה עליו שם 'אשה' כי מאיש לוקחה" וכמוהו תוכל להבין ולהשכיל בדברי שכל וחסידות, כמו שעשו האימהות וכמה צדקניות ונביאות, וכאשר יורה פשט פרשת "אשת חיל". והשני - עניין ההולדה והיותה כלי אליה ומוטבעת אל הלידה וגידול הבנים, כאשר יורה עליה השם "חווה" - אם כל חי", והנה תהיה האשה כאשר לא תלד מנועה מהתכלית הקטן. (כלומר יש לאישה שתי תכליות, התכלית הקטן אומר בעל "עקדת יצחק", זה להיות אם). "ויתישאר להרע ולהיטיב כמו האיש אשר לא יוליד", (אישה יש לה שתי תכליות, גברים, מסכנים, יש להם תכלית אחת בלבד. לאישה יש תכלית נוספת: להיות אם ואם נמנעת ממנה האמהות היא יכולה לפחות להיות כמו גבר). "ונאמר עליהם על האיש העקר והאישה העקרה "ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות" כי ודאי עיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. על כן חרה אף יעקב ברחל כאשר אמרה "הבה לי בנים ואם אין מתה אנוכי", לגעור בה להשכילה בזה בעניין הנכבד והוא שהיא אינה מתה לפי התכלית המשותף (בזה שהיא יכולה לפחות להיות כמו גבר) "באשר מנע ממנה פרי בטן כמו שיהיה בו עניין גם כן אם לא יוליד". כלומר - כמו שגבר שאינו מוליד עדיין לא מת גם אישה שאינה יולדת עדיין לא מתה.

אינני רוצה חלילה להמעט בערכה של האישה, של אם כל חי, רק לא הייתי רוצה שיצמצמו את האישה לממדי רחמה. זהו אחד האתגרים ואני קורא לרבנים להירתם למשימה הזאת, לחנך את הבנות שלנו לשני האתגרים ולדעת ששני האתגרים הללו אינם סותרים זה את זה: בת שבחרה בכיוון של טפוח קריירה, תשכיל גם להיות אם. שני הדברים אינם סותרים.

הקריאה השנייה שלי היא לרבנים: לשתף אתנו פעולה בצורה של "לכתחילה", לא לנהל קרבות בלימה על עמדות שהיום נראות מגוחכות. מי זוכר שלפני שמונים-תשעים שנה אסרו על נשים לבחור ולהיבחר? ומי זוכר שלפני עשר שנים גילתה הרבנות הראשית את דעתה שבחירת אישה למועצה הדתית יש בזה משום "לא תסור". כלומר, הרבנות הראשית הורתה שאישה לא תשתתף במועצה הדתית והעובר על זה עובר על "לא תסור". היום אנחנו מנהלים קרב בלימה על אישה רפורמית במועצה דתית ואף אחד כבר לא מעלה על דעתו שאישה אורתודוקסית לא תשב שם. על-ידי כך אנחנו ממגרים את הכוח שלנו, את כוח הסמכות שלנו, וככל שיתרבו פסקים כאלו נהפוך יותר ויותר להיות לא רלוונטיים.

איסור לימוד תורה לנשים - ביולוגיה או סוציולוגיה?

הרב שלמה ריסקין

אכן, גם דעתי היא שאם יש הנחת יסוד חיונית בחינוך, זוהי חשיבות המשפחה. אני נוטה לשנות קצת את הנוסחה של כבי הרב אריאל; פעמים רבות אני אומר "פמיניזם פלוס מנליזם צריך להוביל לפמיליזם". אבל במה דברים אמורים, באישה החושבת על האיש וצרכיו ובאיש החושב על האישה וצרכיה.

אביא כאן גם דרש, אבל נראה לי שיסודו אמיתי מאוד. גמרא מפורסמת במסכת ברכות אומרת שאחרי החתונה היו החתנים החדשים נשאלים: "מצא או מוצא". מצא - "מצא אישה מצא טוב", ומוצא - "מוצא אני את האישה מר ממוות". גמרא תמוהה מאוד, איך אפשר ששואלים על אישה? גברים ישאלו איזו אישה היא, האין בכך רכילות ולשון הרע? נראה לי שהשאלה היא על האיש. החברים שואלים אותו אחרי החתונה היכן הוא עומד: "מצא אישה" - האם אחרי שמצאת, הדבר הראשון שאתה חושב עליו היא האישה, או האם אתה בבחינת "מוצא אני"; דהיינו, גם אחרי שהתחתנת, האני - כלומר אתה, עומד במרכז. אם אתה בעמדה של "מוצא אני" זה מר ממוות, אבל אם אתה בבחינת "מצא אישה", אם אתה חושב עליה בראש ובראשונה סיכויי ההצלחה טובים מאוד.

אפשר לקבל את הדרש ואפשר לדחותו, אבל דבר אחד עולה ממנו בברור, והוא צריך לשמש כהנחת יסוד של חינוך בעידן של פמיניזם: הפמיליזם מוכרח להיבנות מהשלמה אמיתית בינו לבניה, מפני שהיום יש לאישה אפשרויות שלא היו. חלק מהעניין הוא שהיום, ברוך השם, תוחלת החיים שלנו ארוכה הרבה יותר, יש הרבה יותר שנים לפעול ולעשות וגם לפתח משפחה אפילו גדולה יותר בע"ה יתברך, אבל זה מחייב חינוך לחיי משפחה. ואני מדגיש: חינוך לא רק לבנות אלא גם לבנים, ויש להתחיל בו באולפנות ובישיבות התיכוניות.

אביא סיפור ידוע: בכולל של טלז בחו"ל הייתה בעיה של שלום בית במשפחה אחת, משפחת כולל, והלך האברך לדבר עם ראש הישיבה הרב גיפטר. אמר האברך: "אני לומד תורה כל היום, זה מכובד מאוד בעיני, בלילה אשתי מבקשת ממני להוציא את האשפה ואיני מוכן לעשות את זה". הרב גיפטר הסתכל על האיש ושאל אותו: "אתה באמת חושב שזה לא לפי כבודך?" "כן" - ענה - "מאן מלכי, רבנן! אני באמת לומד דברים נשגבים, אין זה לפי כבודי". אמר הרב גיפטר: "אני חושב שאתה אינך צריך לעשות את זה". באותו ערב, בשעה שבע וחצי או שמונה דופקים בדלת המשפחה ההיא. "מי זה?" "הרב גיפטר". "כבי ראש הישיבה, למה בא כבודך?". "באתי להוציא את האשפה שאתה אמרת שזה לא לפי כבודך, ואם זה לא לפי כבודך, לא הייתי מכריח אותך, באמת מלכי רבנן, אבל זה לפי כבודי, אני מוכן".

נראה לי שמישיבה תיכונית ועד לכולל מוכרחים ללמד על השותפות החשובה ביותר בתוך המשפחה, השותפות בינו לבניה, ואז יש מקום לקריירה גם שלו וגם שלה, כל משפחה לפי צרכיה. חז"ל הבינו זאת, ובמסכת כתובות דף נח אומרים רב יהודה ורעיו שיש לאישה מלאכות בבית ויש לגבר לפרנס את האישה;

ואם האישה לא תעשה את המלאכות תתעורר בעיה, לפי דבריהם, משום איבה. הבעל ירגיש מנוצל, מקופח, הרי הוא עובד כל היום, מפרנס את האישה, וגם בלילה עליו לעשות את מלאכות הבית? זהו חוסר הגינות, ולכן משום איבה, אם הוא המפרנס היא צריכה לעשות את המלאכות בתוך הבית, והדבר סביר מאד. אבל מאידך גיסא, כבר בגמרא, וכך מקובל על כל הפוסקים, אם אישה אומרת "איני ניוזנת ואיני עושה", אני מוכנה לעבודה, הקריירה חשובה לי, אינני מצפה שהוא יפרנס אותי אבל גם אין לי זמן בשביל מלאכות הבית - אפשרות כזאת מתקבלת, הן בגמרא והן אצל הפוסקים. ייתכן מאוד שדבר כזה יוכל לגרום במהלך הזמן שינוי מסוים בכתובה, מפני שעל-פי נוסח הכתובה הבעל הוא המפרנס.

אני גאה בכך שכאשר פתחנו אנו את בית-המדרש לנשים שלנו, "ברוריה", מן ההתחלה ניתנה אפשרות להביא את התינוקות והיו שמרטפים. דווקא משום שהיום רבים כל-כך האנשים בעלי ציפיות גדולות בתוך הבית, נראה לי שאפשר לה לאישה שתוכל להיות בתוך הבית, לעשות כל מה שנדרש בתוך הבית, ולהיות גם תלמידה חכמה, לשבת וללמוד ואפילו לכתוב תשובות. אפשרות כזאת קיימת, אפשרות כזאת לא הייתה בשנים שעברו. ומה שאני אומר כאן הוא אולי הנחת היסוד החשובה ביותר: אין קיום לעם ישראל בלי משפחה. הרי ספר שמות, ספר שמדבר על יצירת האומה שלנו, מתפתח ונוצר מספר בראשית שהוא כולו ספר של משפחה; יפה שיחת עבדי אבות לפני הקב"ה מהלכות רבות של תורה. המשפחה היא בוודאי היסוד, אבל זה להבינו; עניין המשפחה אינו דבר שבא ממילא, צריך ללמד מהן הבעיות, המתחיות, איך לנהל משפחה. דברים רבים חשובים מאוד גם לבנים וגם לבנות, מבית-הספר התיכון ועד לאברכים ב"כולל".

הדבר השני הוא כללי יותר: מהו חיקוי ומה אינו חיקוי, מתי אומרים שדבר אסור והוא סתם חיקוי, ומתי אומרים שהדבר הזה חשוב וצריכים לעשותו. נראה לי שהבנת העניין הזה חיונית ממש, ושהשלכותיו גדולות ביותר. לדעתי שתי גישות הן לאישה ביהדות, ואם הייתי צריך לנתח את שתייהן הייתי פותח במסכת קידושין דף כט, במשנה המפורסמת שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן. ולמה הן פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן? הקושיה הגדולה הזאת היא שמעמידה, לדעתי, אותן שתי שיטות ברורות לגבי האישה ביהדות.

כדי להגיע לשתי הגישות בשאלה למה נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, אוסיף עוד סוגיה אחת במסכת פסחים, פרק "ערבי פסחים", הסוגיה של הסבה בליל הסדר, השואלת האם אישה צריכה להסב או איננה צריכה להסב. לפי סוגיה זאת, מי שהוא משוחרר חייב בהסיבה, מי שאינו משוחרר, כמו תלמיד לפני רבו, אינו יכול להסב. ומה בנוגע לאישה? הגמרא אומרת שאישה אינה צריכה להסב אלא אם כן היא אישה חשובה. נשאלת השאלה מהי אישה חשובה, ועל כך יש כמה דעות, הדעה הנפוצה ביותר היא דעת רש"י - כל זמן שהיא משועבדת לבעלה ומשועבדת לבית איננה יכולה להסב. גם האבודרהם המפורסם, ובעקבותיו מפרשים רבים אחרים, סוברים שאישה פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמן מפני שהיא משועבדת לבעלה, לביתה, ויש לה דברים אחרים לעשותם. אולי משום "העוסק במצווה פטור ממצווה".

אבל גם בנוגע לעצם העניין של שעבוד האישה לבעלה ולביתה, נמצא שתי גישות ברורות: לפי האחת האמרה הזאת מבטאת איזה שהוא שינוי במהות האישה, האם האישה שונה במהותה לא רק מבחינה פיזית,

ביולוגית-פיזיולוגית, ואחרת שואלת שמא העניין הוא רק עניין סוציולוגי. כאשר הילדים שלנו היו קטנים, היו הזמנים הקשים בעיקר בבוקר ובערב: היה צורך להוציא אותם מהמיטה, להלביש אותם, להאכיל אותם, לשלוח אותם לשיבה ואחר-כך בערב להכניס אותם לאמבטיה, שוב להאכיל אותם, לשבת אתם על-יד המיטה, ואז ברגעים האלו הקשים ביותר לבית, אני הייתי צריך ללכת בבוקר לשחרית ועל-פי רוב לשיעור בדף יומי לפני כן, ובערב למנחה וערבית ושוב לשיעורים - ואז אשתי הייתה אומרת תמיד, טוב, אני מבינה אותך, אתה מפרש "שלוש ביתי" - שלום, בית; עכשיו אני הולך לבית-הכנסת". ומבחינה אמיתית אי אפשר גם לאיש וגם לאישה להיות בבית-הכנסת שחרית, מנחה ומערב, אלא אם כן יש אפשרות להכניס את הקטנים לתוך המקפאי, אין דרך אחרת, הדבר בלתי אפשרי. זה עניין פשוט מאוד של הזמן, של הסוציולוגיה, של עובדות החברה.

עכשיו אני חוזר לעצם השאלה אם אישה צריכה להסב ואישה חשובה צריכה להסב (כך הרמבי"ם פוסק). אומר על כך רבנו מנוח דבר יוצא מן הכלל: הוא קובע שאישה חשובה היא אישה שאיננה צריכה לדאוג למטבח, שיכולה לשבת לשולחן הסדר, ואנשים אחרים, או עבדים או ילדים, או הילדים יחד עם הבעל, ואולי אורחים מסוימים יעשו את העבודה, ובכך היא משתחררת, ויכולה להשתתף במלוא מובן המלה בליל הסדר. חשוב במיוחד הוא המשך דבריו, כאשר הוא מגדיר אישה חשובה ואומר שאותו דבר חל גם על מצוות עשה שהזמן גרמן, נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן מפני שעל פי-רוב, לא היו יכולות לקיימן מסיבות טכניות, אבל אם אין מניעה טכנית היו צריכות לקיים אותן.

ואשר לרמב"ם, בהלכות תלמוד תורה פרק א, הלכה י"ג, כאשר הוא אומר שאישה שלומדת תורה מקבלת שכר אבל לא כשכר האיש מפני שהיא איננה מצווה, ומביא את הגמרא בסוטה, האומרת שהמלמד את בתו תורה כאילו לימדה תפלות, הוא מסביר, כפי שהביא הרב אריאל "מפני שרוב נשים אין דעתן מכוונות להתלמד". אבל יש דרך אחרת לחלוטין להסביר - שזה עניין סוציולוגי, שלא לימדו נשים כלל, אבל לו היו מלמדים נשים, הן היו מסוגלות ללמוד לא פחות מאשר גברים. מתוך כך אפשר להבין מדוע החפץ-חיים, באותו העניין של "בית-יעקב", פסק במפורש שהואיל ובתקופתו כבר התחילו נשים ללמוד קצת חשבון וקצת שפות יש להתיר להן ללמוד גם תורה שבכתב ומשנה אבות. ועל זה נכון אמר איפוא הרב סולביצ'יק: אם בתקופתנו נשים כבר לומדות פיזיקה ומתמטיקה ופסיכולוגיה, הן צריכות ללמוד גמרא וראשונים גם כן. ומוסיף ואומר שבזמננו מי שאינו מלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תפלות.

מכאן הגענו למסקנה, לא כולנו אלא רובנו, כפי שאמר הרב אריאל, שיש לנשים ללמוד תורה וגם תורה שבעל-פה, כלומר - אנחנו מבינים את המחלוקת הגדולה הזאת לא כגורסת שוני מהותי בין אישה לגבר, אלא שוני בנסיבות. כך גם בנוגע לתלמוד תורה וגם באשר לקיום המצוות: אם האישה יכולה, יש לעודד אותה, וזאת המהפכה! אם אני עורך לנערה בת מצווה טקס דומה לזה של נער אין בכך חיקוי, כמו שבית-מדרש לנשים איננו חיקוי. זאת אפשרות לבטא את האמת שגם אישה נבראה בצלם אלוקים וכל הדרכים שהן חשובות לקרב גבר לצלם אלוקים מתאימות גם לנשים, ויש לתת להן אותה הזדמנות כדי להתקרב אל האלוקים.

ועוד דבר אחד בנוגע למדיניות: הרי כתוב במסכת ראש השנה שחז"ל לא חשבו להתיר לנשים לסמוך את ידיהן על קורבנותיהן (מפני שכתוב "וסמכו בני ישראל"), ובכל זאת נתנו רשות לנשים לסמוך "כדי לעשות נחת רוח לנשים". לא שאלו אז "מהי המוטיבציה", לא אמרו שזה "חיקוי", אלא אמרו: אם נשים רוצות להתקרב לקב"ה על ידי הקורבנות, יש לגרום נחת רוח לנשים, זהו עניין של מדיניות, אבל נראה לי שזה חשוב ביותר, ואין לנו לחשוש מדברים דומים.

ואשר ל"תכנית הד"ס": גם אנחנו לא קראנו לה ישיבת הסדר לבנות, קראנו לה "תכנית הד"ס". אני מתנגד לשרות צבאי לנשים, אני מתנגד לכך שבנות תלכנה לצבא. כך לימדתי כל השנים. אני רוצה מאוד להדגיש שאני מתנגד גם לכך, שבגיל שמונה-עשרה בנים או בנות יתנתקו מתלמוד תורה. לדעתי חיוני הדבר שימשיכו ללמוד תורה ואינני מתבייש לומר שבנות בגיל שמונה-עשרה זקוקות לפיקוח. אין לשלוח אותן לכל מקום שהוא אפילו למושב שנחשב דתי, בלי פיקוח ובלי תלמוד תורה. עם זאת אני מתנגד גם לכך שלא נתבונן היטב במה שבאמת מתרחש: שיש כעת 2000 בנות שסיימו תכניות לימוד תורניות או אולפנות והן משרתות בצבא. ולכן, בדיעבד ולא לכתחילה, לאותן הבנות שרוצות בכל זאת לשרת בצבא, חייבים לתת את האפשרות ללמוד תורה ולהיות במסגרת עם פיקוח.

שלטונות הצבא פנו אלי והציעו: א. לאפשר לבנות ללמוד מחצית הזמן בתוך השירות; ב. שהבנות האלה תוכלנה להתלבש בצניעות. ג. לשאת נשק רק במשך השבועיים של הטירונות. ד. הן תשרתנה בפיקודן של מפקדות ולא של מפקדים. ה. הבנות תהיינה בצוותא, ביחד, ונוכל לשלוח יום אחד בשבוע ר"מ שילמד אותן תורה - ואכן אנחנו עושים זאת - כל שבוע אפילו כאשר הן נמצאות בבסיס, ושבת אחת בחודש תהיה שבת שאנחנו נארגן לכל הבנות האלה. בכך השגנו גם פיקוח, גם תלמוד תורה וגם צניעות. ראיתי אפשרות זאת כדרך חיובית מאד - לאותן הבנות שבין כה וכה רצו לשרת בצבא, תינתן ההזדמנות ללמוד תורה.

אסיים ואומר: אנחנו נמצאים בעידן רב סיכויים ורב סיכונים, עלינו להדגיש תמיד את הצד החיובי שבדבר. עלינו לזכור תמיד שני דברים: אם ההלכה אוסרת אין לעקוף אותה כלל. אבל אם ההלכה מתירה, יש לזכור גם את החשיבות של "נחת רוח לנשים" כפי שראו אותה חז"ל. ועוד, אנחנו מוכרחים להיות שלמים כלפי שמיא. לפני שנכנסתי ל"תכנית הד"ס" דיברתי עם שני גדולי תורה והם בירכו אותי בברכה עמוקה, ושניהם אינם מוכנים להודות בכך בגלל הפוליטיקה מסביב. אכן, אנשים יכולים להיכשל, גם אני, ואהיה תמיד מוכן להודות אם טעיתי, אבל נראה לי שהדבר החשוב ביותר - תמים תהיה עם השם אלוהים, כלפי כל אדם, גם כלפי הנשים, ואם הולכים בדרכה של התורה, נראה לי שבסופו של דבר בעזרת ה' יתברך נתגבר.

נושני

העמקת לימוד התורה לבנות:
התפתחויות והשלכות

לצלול בעולם התורה: מפגש בלתי-אמצעי של הבת עם עולם התורה

אסתר רוזנברג

נראה לי שהמונח "בית-מדרש" מתאים יותר למוסד הלימוד לבנות מהמונח "מדרשה". ואכן, כשהקמנו את בית-המדרש במגדל עוז לפני שנתיים, בחרנו לקרוא לו בית-מדרש ולא מדרשה, כי שם זה אולי מבטא יותר נאמנה את מה שמתרחש בתוכו. התבקשתי לתאר כאן את מה שמתרחש, את התהליך העובר על הבת שמגיעה לבית-המדרש, מה עובר עליה, מהם השינויים שחלים בה.

התהליך שאני מתארת, יתואר מנקודת מבטן של הבנות שאותן אני מכירה; אני מלווה את התהליך שהן עוברות כבר שמונה שנים. אינני יכולה לדבר על כל ארבע מאות וחמישים הבנות שלומדות. אולם ביחס לאותן בנות שאני מכירה אני רוצה להעיר כי בזמן האחרון פופולרי מאוד בכלי התקשורת ובכל מיני פורומים לתאר אותן, לדבר עליהן; בשנה-שנתיים האחרונות אני מרגישה קצת כאיזה אובייקט אנתרופולוגי. מנקודת מבטי, לפחות, ישנו פער גדול למדי בין הבנות שאתן אני נפגשת בכל יום, כפי שאני מכירה אותן, לבין מה שכותבים עליהן והדרך שבה מציגים אותן מבחוץ. הדברים שאומר מתייחסים יותר לעולמן היום-יומי ופחות להצהרות שבסופו של דבר עושות את דרכן לעמוד הראשון של העיתון.

אני למדתי שתיים-עשרה שנה בבית-הספר חורב בירושלים, וכשסיימתי אותו יצאתי לשירות הלאומי בקבוצה של תשע-עשרה בנות שעברו מסלול דומה של חינוך בבתי-ספר שונים ברחבי הארץ, באולפנות ובבתי-ספר תיכוניים. אחרי שהיינו יחד במשך כמה חודשים, ניסינו למצוא הגדרה שבעזרתה נתאר את התחושה הדתית שלנו: איך נראים חיינו הדתיים, במה הם באים לידי ביטוי, מה בדיוק היה חסר לנו, האם היה חסר לנו משהו, ומהו בדיוק. הסיכום שהגענו אליו באותו ניתוח היה שאוסף החיים הדתיים שלנו, לפחות של הקבוצה הזאת, התבטא במה שלא היינו: היינו תשע עשרה בנות שלא חיללו שבת, לא אכלו טרף ולא לבשו מכנסיים. זו הייתה ההגדרה הדתית, המכנה המשותף של תשע עשרה הבנות, כך נראו חיינו הדתיים. הדבר האקטיבי היחיד שעשינו היה להתפלל. אגב, אני מוכרחה לציין בכאב שלא כל הבנות התפללו ולא פעם הייתה התפילה מושפעת מן השעה שבה קמנו בבוקר; כשקמנו בשבע והתחלנו לעבוד בשמונה היה יותר זמן להתפלל, כשקמנו בשבע וחצי היה פחות. אבל תוכן דתי חיובי או אקטיבי לא היה יצוק בחיינו.

ככל שחשבתי על ההרגשה שליוותה אותי בזמן השרות וגם אחר-כך, הבנתי שכל זמן שהייתי במערכת החינוך הדתית, דאגה המערכת לכל צרכי הדתיים, ואני חייבת לציין שהיא עשתה זאת בהצלחה יחסית. לפני ראש-השנה היא דאגה להחזיר אותי בתשובה, להכניס אותי לחדר, לסגור את הדלת, לערוך רישום, וכולנו שמענו את טובי הרבנים בנושא התשובה, ערכנו כנסי התעוררות ושרנו שירי קודש בשתיים בלילה; בחנוכה דנו בנושא ההתייונות ובפסח בחנו אותי בהלכות פסח. באמת היו לי חיים דתיים עשירים, אבל בסופו של דבר אנשי המערכת תמיד היו שם, דאגו לחיי הדתיים, ולא רק שדאגו שהם יהיו שם אלא דאגו שגם אני אהיה שם כדי לקלוט ולקבל אותם. אני מתארת לעצמי שגם דיברו עלי בכמה ישיבות מורים או מדריכים ושאלו מה יחסי לקב"ה, איך העולם הדתי שלי נראה ולאן אני מתקדמת. כשגמרתי שתיים-עשרה

שנה בבית-הספר, יצאתי בבת אחת מחוץ למסגרת - לשירות שלא במסגרת דתית (עבדתי בשירות הפסיכולוגי בעיריית פיתוח). ואז הסתיים מצב זה בבת אחת, ופתאום לא היה אף אחד שהיה אכפת לו אם אני שומרת שבת או אינני שומרת שבת, אם אני חוזרת בתשובה לפני ראש-השנה או לא. שמירת שבת היא דוגמה קלה, כי הנחת היסוד שלי היא שרוב הבנות בוגרות החינוך הדתי שומרות שבת. אינני חושבת שהולכים ללמוד בבית-מדרש כדי להמשיך לשמור שבת. אבל אני חושבת שהתהליך שעובר על הבת - וזהו תהליך שעובר גם על הבן, אלא שהבן תמיד הלך ללמוד - התהליך הוא שבבת אחת חייה הדתיים הופכים להיות בעיה שלה. אין אף אחד אחר שדואג להם, אף אחד אינו מטפל בהם או מכריח אותה להתייחס אליהם.

בתי-המדרש כידוע הוקמו מלמטה ולא מלמעלה. הליכתן של הבנות ללמוד בהם הייתה תוצאה של הרצון לשים את החיים הדתיים שלהן במרכז המפה, על השולחן, ולאמר: אנחנו הולכות עכשיו להתייחס לחיים הדתיים שלנו ולהפוך אותם להיות הקניין שלנו, לא של המורים, לא של המדריכים, לא של ההורים וגם לא של הבעל. אנחנו הולכות לטפל בחיינו הדתיים כדי שהם באמת יהיו חיים עצמאיים שלנו. אני חושבת שמוקד הפעילות המתרחשת בתוך בית-המדרש, הוא הפיכת החיים הדתיים לחייה של הבת, להיות מטופלים על-ידי הבת, להיות חוויה עצמית של הבת, מעוצבים בידיה והופכים להיות בעצם קניינה שלה.

כשהתחלתי לעבוד בתחום זה, לפני שמונה שנים, תגובתה של מערכת החינוך הדתית מסביב לא הייתה אוהדת, ובתי-ספר שאליהם ביקשנו לבוא ולדבר בהם ולספר על העולם הזה של בתי-המדרש לא פתחו את שעריהם בפנינו. התגובות היו שבאמת חבל על הזמן. היה פה מסר סמוי ואולי אפילו גלוי לבת הדתית, מחד היא הייתה אמורה לחשוב שהחיים הדתיים הם הדבר החשוב ביותר בעולמה, אך במקביל היו גם אתגרים רבים אחרים שניצבו בפניה, אתגרים שמערכת החינוך הציגה אותם כנובעים מהחיים הדתיים, כמו הרצון לשרת שירות לאומי ובמקרים רבים לשרת שנתיים, הרצון להתחתן, להקים משפחה ולגדל ילדים, והרצון ללמוד מקצוע ברצינות, כי חיינו אותה להיות רצינית. המסר היה שיש פה אתגרים רבים כל-כך עד כי אי אפשר לעשות את הכול וצריך היה לוותר על משהו. לכן אין זמן ללמוד בשביל עצמך, למדת מספיק בבית-הספר "מה, את לא דתייה, את לא שומרת מצוות! בעלך לומד במקומך ויהיה בסדר". "לא צריך ללכת ללמוד שנה שלמה, אין לך שנה לשם כך" - זאת הייתה האמירה "משנה כזאת לא מקבלים דבר וחבל על הזמן". צריך לוותר על משהו, ואותו "משהו" יסתדר מעצמו. ובעצם ויתרו על הדבר החשוב ביותר, על המנוע. הדבר שהוא המנוע לכל שאר הדברים שהניעו את הבת הוא הדבר שעליו ויתרו.

הקמתם של בתי-המדרש לבנות מניחה שאותן בנות שמגיעות "יודעות לנהוג", מי פחות ומי יותר. מערכת החינוך וההורים לימדו אותן לנהוג, אבל כדי לטפל ברכב לא די בנהיגה, צריך גם לדעת משהו על המנוע שבפנים, לא יכול להיות שהדבר שהוא המנוע של חיי יהיה הדבר שעליו אוותר אם צריך להשקיע בו שנה. נכון שאין לנו פתרון, לאף אחד אין פתרון לכל האתגרים הניצבים בפני הבת, אבל העיקר הוא שאי אפשר לוותר על ה"מנוע" של הבת. התהליך שעובר על הבת בבית-המדרש הוא "הרמת המכסה של המנוע", וניסיון למלאו בתוכן, באיזו שהיא הסתכלות עמוקה יותר על העולם הדתי שלה, הסתכלות עמוקה יותר שתהפוך את העולם הדתי להיות שלה ולהיות הרבה יותר מובן, משמעותי, וחשוב.

אני רוצה לציין שיש הבדל בין מה שמתרחש היום לבין מה שהתרחש פעם. לפני שמונה, שבע ואף לפני שש שנים באו ללמוד בבית-המדרש בעיקר בנות שידעו שהעולם הדתי הוא המנוע שלהן, והן רצו להמשיך הלאה להתעמת, להתפתח; על חייהן הדתיים היה מוצב סימן קריאה, ולכן הן הלכו ללמוד. היום, עם התרחבות התופעה, יש בנות רבות שבאות ללמוד לא בגלל אותו סימן קריאה על חייהן הדתיים, אלא בגלל שמוצב עליהם סימן שאלה. בסוף השירות או בסוף בית-הספר התיכון עדיין אין הן יודעות האם הן רוצות לשמור על אורח חיים דתי, האם זה מדבר אליהן, הן נבוכות. גם בנות אלה באות היום ללמוד. פעמים רבות מתרחשת האינטראקציה המעניינת בבתי-המדרש בין שתי הקבוצות האלה, אבל חשוב לציין ששתי הקבוצות האלה קיימות.

מהו אפוא התהליך שעובר על הבת מרגע שהיא מגיעה, לבית המדרש? קודם כול היא נפגשת מפגש בלתי אמצעי, עם דברים רבים מאוד, ונקודת המוצא לכך, תרגומה של אותה בלתי-אמצעיות, היא בקבלת האחריות על עצמה ובניית חיים דתיים ועצמאיים עמוקים.

במה הדברים אמורים? ראשית, בבית-ספר התיכון, הלימוד בעיקרו וברובו הוא מתוך "דפי מקורות" שנגזרים ומודבקים על-ידי המורים, הבת מקבלת שלוש שורות משל הרמב"ם, שתי שורות מה"שולחן-ערוך", ועוד ארבע שורות מדברי הרב קוק. את עצם תהליך הגישה אל הספר - למצוא את הדברים, לגזור ולהדביק או, לצרפם - את כל זה עושים אחרים. בבית-המדרש הבת נחשפת לראשונה למעבר מ"דף המקורות" אל הספר, היא מגיעה אל הספר בעצמה, כאשר המטרה המרכזית היא להגיע מהספר אל המערכת הרחבה יותר, אל היכולת לשלוט בכל ה"שולחן-ערוך" או בכל כתבי הרמב"ם, או להגיע מהרמב"ם, ממראה מקום אחר, אל הגמרא. העיקר הוא בכך שהיא מגיעה בעצמה אל המקור הראשוני. תהליך נוסף הוא המעבר משיעור פרונטלי ל"חברותא", כשהאחריות בחברותא היא כולה על הבת עצמה. מאפיין אחר של המעבר נובע מן העובדה שרוב בתי-המדרש הם באמת טוטליים, הווייתם כהוויית בית-המדרש בישיבה, שבו אין שעות שיעורים, אפשר ללמוד גם עד שתיים בלילה, והמעבר מזמן מוגבל של שיעור, של צלצול, ליכולת לשקוע בתוך עולם שניתן ללמוד בו גם עד שתיים-שלוש לפנות בוקר, לעולם של התמדה הוא מעבר משמעותי: גם המפגש שלה עם צוות הרמ"ם, המורים, הרבנים בבית-המדרש משמעותי. זהו מעבר מדמות מורה שסמכותו נובעת מעצם היותו חלק מבית-הספר, ממערכת, מאיזה שהיא היררכיה, אל סמכות שמקורה משותף, סמכות שנובעת מרוחניותו של הרב או מהימצאותו באותו מקום שהיא נמצאת בו, מיציאתו מאותה נקודת מוצא כמו שלה, רק כמה שנים לפניו. לדעתי, יכולתה להזדהות או להפנים איזה שהוא מקור לסמכות שאינו מוכתב, אלא באמת משהו פנימי; היא מעריכה את המורה ויוצרת אתו קשר של רב-תלמידה שנקודת המבט שלו היא אחרת וכ"כ שונה מבית-הספר התיכון.

אלה הם דברים טכניים אבל מכוחם נוצרת האפשרות של פגישה אמיתית וגלויה מאוד של הבת עם עושר אין סופי של ארון הספרים, של עולם התורה, של מסורת חז"ל, של קשר רב-תלמיד ועם ההבנה מהו עולם תורני, השתלשלות תורה שבעל-פה, הידיעה שהיא עומדת מול עולם אין סופי של לימוד. לא אומר שזה מצליח אצל כולם, אבל אצל בנות רבות המפגש חזק מאוד. מעל הכל היא נפגשת עם עולם של חוויות

רוחניות שלא תמיד נפגשה אתו קודם, בעיקר משום שכאן היא בחרה בדבר, והדבר מחייב, ונכללים בו שבתות, סליחות, עולם שלם של חוויות רוחניות המכה את הבת בעוצמה; זוהי התחברות לקהילה לומדת ולקהילה לומדת שבחרה ללמוד ולומדת באמת עשרים וארבע שעות, ביממה. אחד הדברים החזקים בעולם בית-המדרש הוא הטוטליות הבאה לידי ביטוי בפנימייה. לא הפנימייה כמקום שהיא ישנה בו, אלא כמקום שפעילותו משמעותית לגביה בכל שעות היממה.

מה גורם מפגש זה לבת? בראש וראשונה הוא גורם לה להזדהות חזקה מאוד עם העולם הדתי, להבנה של הדברים שדיברו עליהם עד עכשיו, להבנת המורכבות של העולם הדתי, של העושר שלו. אינני רוצה להגזים, אבל יש בהחלט בנות שזה משנה את חייהן, ואם לא את כל חייהן, הרי הוא נותן להן מידה של הסתכלות אחרת על החיים, ומעמיק ומשנה את תפישות העולם שלהן. לגבי הבנות שחוויות המפגש שלהן חזקה, נוצרת פריזמה חדשה שדרכה ינסו לפחות בעתיד להסתכל על העולם בכלים של תורה והלכה. אצל בנות רבות זה משנה את השאיפות ביחס לשאלה איך ייראה הבית שהן יבנו אחר-כך.

במהלך השנה הדברים ממשיכים להעסיק חלק מן הבנות, אצל חלק אחר הדברים אינם מופנמים, כמו בכל מסגרת חינוכית. נשאלות הרבה שאלות אחר-כך, ויש בנות שהחוויה הראשונית בהחלט מביאה אצלן שינוי כללי בתפישות העולם, גם לגבי דמות המשפחה שתהיה להן בעתיד, ומתפתחות אצלן שאיפות לימודיות חזקות מאוד בתחום הזה, רצון להישאר בבית-המדרש שנה, שתיים, שלוש ואף ארבע, להיות גדולה בתנ"ך, בתורה שבעל-פה, בהלכה, בגמרא. אני חושבת שהחוויה מפתחת את הרצון, ואני נוהגת לומר לבנות שהמטרה שלי היא שהן תצאנה מבית-המדרש עם הצורך להתמיד בדו-שיח רוחני עם הקב"ה במהלך חייהן. אני חושבת שהקב"ה הופך להיות יותר משמעותי בצמתי קבלת ההחלטות בחייהן, רמת המודעות הקהילתית של הבנות עולה, וכמוה - רמת הדו-שיח. (יש לי אחות קטנה ממני באחת-עשרה שנה. אני לא זכיתי ללמוד בעולם בתי-המדרש והיא כבר זכתה, ונראה לי שקהילת החברות שלה, הדו-שיח, הדברים שעליהם הן מדברות, היכולת שלה להתחבר עימהן סביב עניינים שברוח, גבוהה הרבה יותר מאשר הייתה לי אחת-עשרה שנה לפני. כשאני סיימתי את בית-הספר התיכון מרבית חברי היו בנים שעברו עליהם תהליכים רוחניים בתוך עולם הישיבות, שלרוב הבנות לא היה חלק בהם. אני אומרת בכאב שהעולם של הבנות היה רדוד יותר).

החיבור בין העולם שבחוץ לבין בית-המדרש מעסיק אותן. השנה מעלה גם שאלות לגבי היחס בין הלימוד בבית-המדרש לתפקידי האישה: אם היום אני לומדת ומקדישה את השנה הזאת בכל-כולי ללימוד, ונראה לי שלימוד הוא חזות הכול, איך אוכל בעוד חמש שנים, כשאגדל ילדים, להמשיך וללמוד? מי ילמד בליל שבועות, אני או בעלי? זה מעלה שאלות משאלות שונות, שהזמן יספק עליהן תשובה.

האם יש הבדל בין המפגש של הבת עם בית-המדרש של הבנות לבין מפגשם של הבנים עם בית-המדרש שלהם? לשאלה זו אנסה להתייחס מעט. לעולם בית המדרש אצל הבנים יש מסורת ברורה; יכול להיות שהיום גם היא כבר נשקלת מחדש, אבל באופן כללי ברור לבן שהוא נכנס לתוך עולם של ציווי, הוא מצווה

ללמוד תורה ולהיות לחלק מבתי-המדרש. ברור שרוצים לגדל אותו להיות תלמיד חכם. לעולם בית המדרש לבנות אין מסורת, עדיין לא התברר ולא נקבע מה הבת צריכה להיות בצאתה, גם לא ברור שאם היא תרצה ללמוד שמונה שנים היא תוכל לצאת לבסוף תלמידת חכמים, פוסקת או רב, לכן עולות בה גם שאלות אחרות.

לפני שמונה שנים היה בית-המדרש לבנות חיקוי של בית-המדרש לבנים. בנות לא רצו לדון בתוך עולם בית-המדרש בדברים שמחוץ ללימוד, הן לא רצו בשום פנים לטייל, הן לא רצו ללכת ביחד להצגה, הן רצו ללמוד! כשהציעו לבנות לפני שמונה שנים לצאת לטיול, הן אמרו: לטייל נוכל בלעדכם, אנחנו צריכות לטייל עם בית- המדרש! לכאן באנו ללמוד. היום כמעט שאין בית-מדרש לבנות שאינו מטייל כבית-מדרש. היום מבינים את הערך המיוחד של בית-מדרש שיוצא לטייל, שמשלב לימוד עם הסתכלות בחוץ, שמשלב לימוד עם הטבע והקשר שבין הרב לתלמיד ובין הרב לתלמידה שנרקם בחוץ, ההוויה של הקהילה הלומדת - לומדים וגם יוצאים החוצה להתבונן קצת על עצמנו מבחוץ.

עולם בית-המדרש לבנות מגוון ומורכב יותר מעולם בית-המדרש לבנים, נערכים בו הרבה יותר דיונים, בו מזמינים איש "השומר הצעיר" ביום השנה של רצח רבין לדיון על החברה הישראלית, מזמינים משורר או סופר, וגם יוצאים לטייל - דברים שאינם קיימים במרביתם של בתי-המדרש לבנים. ובכלל, הדיונים עמוקים ומקיפים הרבה יותר, זהו בית מדרש שבנוי על בחירה ולא על ציווי, והשורש המוטה הנשמע ביותר בבית-המדרש לבנות הוא "להתחבר", - "האם אני מתחברת ללימוד?" "האם אני מתחברת לקב"ה?" "האם הלימוד מתחבר לקב"ה?" "האם הבנות בקבוצה מתחברות זו לזו?". מלה זו נמצאת הרבה פחות בשימוש של בתי-המדרש לבנים. גם השאלה מה בין העולם הזה לבין העולם שבחוץ חזקה יותר. בית-המדרש לבנות לומד לא רק גמרא אלא יש הרבה יותר בין-תחומיות של לימוד, ולכן יש יותר השקות חיוביות בין עולם המחשבה, התני"ך והגמרא מאשר בבתי- המדרש לבנים.

אני רוצה לסיים בשאלה: מהו ההמשך, מהם השאלות והאתגרים, איפה ניצב היום עולם בית- המדרש לבנות מתוך מבט קדימה? לדעתי, בראש ובראשונה יש להרחיב את מעגל הלומדות. אף על פי שכולם מדברים על מהפכה, מספר הלומדות בבתי-המדרש קטן! שמענו מספרים עצומים של בנות המסיימות בכל שנה את הלימודים במערכת החינוך הדתי, ואילו בבתי-המדרש לבנות לומדות בסך הכל כ- ארבע מאות וחמישים בנות במסגרות חד-שנתיות בכל שנה, בוגרות י"ב או השירות הלאומי. למי שנמצא בפנים נדמה כאילו המהפכה כבר בעיצומה, אבל עדיין אין זה כך! שנית, הבנות הלומדות מגלות רצון חזק מאוד להישאר בבית-המדרש אחרי ההתנסות באותה שנה, להפוך את הלימודים לחשובים ומשפיעים. אמנם בתי-המדרש היום יודעים וגם חוזרים ושואלים ומבררים מה לעשות בתכנית של השנה, אבל תכנית השנה היא יציבה. האתגר הגדול הוא לבנות תכנית של חמש שנים, שתיתן תשובה גם למי שמבקשות ללמוד שנה, לשרת שנתיים ושוב לחזור ללימוד. יש לשבת על המדוכה ולחשוב איך לתת לבת אפשרות ללמוד תקופה ארוכה תוך התמודדות עם שאלות משפחתיות, עם שאלות של לימודים אקדמיים. אינני חושבת שהמטרה המובהקת היא לגדל בנות למדניות, אלא המטרה היא לגדל בנות שתהיינה עתודה-של מנהיגות

תורנית חינוכית, שתוכלנה להמשיך הלאה את התהליך שמתרחש. ישנן היום בנות שמוכנות להתחיל את התהליך, שרוצות להישאר בבית-המדרש, רוצות להפנות את מבטן לחינוך, וצריך לבנות בשבילן מסגרות.

האתגר הגדול ביותר שעומד בפני משרד החינוך הוא להקים מסגרות שיביאו את הבנות לניצול הפוטנציאל שלהן, ובתוך בית-המדרש הן תכשרנה את עצמן להוראה ברצינות. כמו שמשרד החינוך ועולם הישיבות מצאו את הדרך להביא אותו כוח רוחני שנמצא בבית-המדרש לבנים ולהפנותו החוצה, לדור הצעיר, ולהמשיך בתהליך הרוחני. יש היום בנות רבות שאם תיבנה בעבורן תכנית רצינית תרצינה ותשמחנה להיות עתודה של מנהיגות חינוכית תורנית לדור הנשים הבא.

”לימוד טקסטואלי לבת - הפקת לקחים”

חנה הנקין

אפתח בדברי תורה המתחברים עם מה שיש לי לומר. חג השבועות מופלה לרעה בפרשת ”אמור” בכך שאין לו לא תאריך קבוע בלוח ולא מצווה המגדירה את אופי החג, והתמוה מכול: אף שלפי אחת הדעות בגמרא הוא חל בדיוק ביום מתן תורה - אין לו, על-פי התורה, שום קשר עם האירוע הגדול שאירע באותו יום, שהוא האירוע הגדול בתולדות העם. בעל ה”כלי יקר” השיב תשובה שיש בה כדי להשפיע על חינוך הבת. הוא מסביר שמצד אחד חייבים לציין את יום מתן תורה ומצד שני יש בעייתיות בציון אותו יום, כי התהליך לא מוצה ולא נגמר במתן תורה. מדבריו משתמע שהקבי”ה רק התחיל לתת את התורה לעם ישראל בסיני, אבל קבלת התורה הולכת ונמשכת כל אימת שיושב יהודי ועמל בתורה, מגלה את רזיה, ואת עושרה מתוך לימוד מעמיק. התמונה הזאת היא תמונה דינמית של מתן תורה. מתן התורה בנוסח הזה התחיל להתרחש אצל הבנות לא מזמן. רוח חדשה נושבת היום כאשר בעשור האחרון נפתחו בפני הבת שערי הלימוד התורני הגבוה.

אני רוצה להרחיב מעט את דברי אסתי שהכניסה אתכם לבית-המדרש, ולשאול על הפקת לקחים מעולם המדרשות לעולם החינוך התורני כולו. מי שנכנס לבית-המדרש או למדרשה מוצא למוד בלתי כפוי לחלוטין. אני נפגשת עם מחנכי תיכון העוסקים בעולם הקדוש של חינוכה התורני של הבת ושבואי מתקנאים בכך שיש מקום שבו הלימוד אינו כפוי. ואכן, לימוד מרצון מביא לידי חדות לימוד שאין כמוה. הלימוד במדרשות כולן, מי במידה גדושה ומי קצת פחות, הוא לימוד בחברותות מן המקורות, והדגש הוא על פיתוח חשיבה ביקורתית וחשיבה יוצרת. מעל לכול חווית המדרשה יוצרת חיבור בין לימוד התורה לבין הבניין הרוחני, לימוד המוביל להתפתחות אישית.

במסגרת הזאת תפקידו של המורה שונה לחלוטין מתפקידו בחינוך התיכוני. הייתה לי שיחת לילה מרתקת, עם קבוצה של תלמידות אצלנו בשנה א', שדיברו על ההבדל בין הלימוד התיכוני והאולפניסטי המולעט, לבין הלימוד העצמי במדרשה. הבנות הביעו שמחה בהתמודדות הבלתי-אמצעית עם הטקסט במדרשה. מי שנכנס לבית-המדרש יראה תלמידות יושבות, רובן בחברותות, חלק מהן ברביעייה שיושבת ולומדת יחד, יש מי שיושבת ליד המחשב ומחפשת באמצעותו, מי שמעמיקה במחשבת ישראל, מי שיושבת ומפצחת סוגיה בגמרא. כולן יושבות מרותקות מן הלימוד, והמורה מסתובב כשתפקידו לתמוך בלימוד של התלמידה. המורה מוכן לשמש את התלמידה, לכוון אותה הלאה. אם היא אינה יודעת איך למצוא חומר, הוא נכנס איתה לספרייה, מראה לה ומלמד אותה להתמצא. המורה הוא מנחה, מסייע; הלימוד נהפך לאודיסיאה של גילוי. לתלמידה יעדים משלה והמורה עוזר לה להגיע לאן שהיא רוצה להגיע.

עצם השיחה הזאת הפתיעה אותי. לאמיתו של דבר אמרתי לעצמי ”אנחנו שנינו מאותו הכפר”, כי שמעתי דברים שאני, שסיימתי תיכון במקום אחר לפני למעלה משלושים וחמש שנה, השמעתי אותם בזמנו. התלמידות הביעו רחשי הערכה לכל מי שהשקיעו בהן בזמן הלימודים בבית הספר התיכון, דיברו על מורים

מצוינים שלימדו בצורה שהייתה משמעותית לגביהן. עם זאת הביעו גם אכזבות. אחת האכזבות הבולטות מן החינוך התיכוני הייתה דרך לימוד הפרשנות שגרמה ל"שנאת פרשנות". מהי שנאת הפרשנות? הבת מרגישה ששיעור בספר ירמיהו הוא פירוש מלים. אינה רואה אף פעם את התמונה הרחבה, אף פעם אינה לומדת את הפן ההיסטורי, אינה מעמידה את הדברים בתוך מסגרת שלמה. הבת רוצה באפשרות לשאול את השאלות הגדולות ורק לאחר מכן, בתור כלי סיוע, להגיע לפרשנות. לא צריך לדחוק הצדה את הפרשנות אבל אסור לה לבת להרגיש - ואני מדברת בשמן של הבנות - אסור לבת להרגיש שאין דבר כזה שהוא תורה כמכלול כאשר הכול הוא לימוד דרשים; מה אומר רש"י, מה אומר אבן-עזרא. אם הייתם שואלים אותי אחרי התיכון עם מה לא התחברתי באותה תקופה, תשובתי הייתה - עם הלימוד בנוסח רש"י אומר, אבן-עזרא אומר, הרמב"ן אומר. והנה היום, לאחר שלושים וחמש שנה הבנות אומרות לי אותו דבר.

התסכול השני שכולן מציינות הוא בחינות הבגרות. דבריהן הם בנוסח: הייתה לי מורה נפלאה, ומה היא יכלה לעשות? היא הייתה צריכה להגיש אותי לבגרות. כאשר היו לנו שאלות, היא הייתה מסוגלת לענות אך לא יכלה. או - היה לי מורה נפלא, הייתי רוצה להביא את הרב הזה למדרשה. הבעיה היא לא הרב, הבעיה היא לא המורה, הבעיה היא ה"בגרות", ברגע שהבגרות נכנסת הלימוד יוצא החוצה.

הדבר השלישי שציינו תלמידותי; שישנן חוברות מסוימות שתוכן רדוד קצת, צורם קצת, שהבנות צריכות ללמוד, ואף זאת לקראת בחינות הבגרות. הבת רוצה לפגוש את המקורות! התסכול נוצר כאשר הבת שואלת שאלה והמורה אינה עונה על השאלה אלא מדכאה אותה, תסכול זה גדול מאוד ולפעמים מקורו בחוסר יכולתה של המורה להתמודד בעצמה עם המקורות. בקיץ יש לנו תכניות השלמה למורות. הייתי מציעה לכל מורה לתורה, לבוא להשתלם בלימוד הגמרא אצלנו ובמקומות אחרים, אפילו להשתלמות קצרה. מתסכל הדבר שהבת שומעת כמו בתקליט החוזר על עצמו, כשהיא שואלת שאלה, "אני אלך הביתה ואשאל את שמוליק". עוד גרוע מזה הוא כשהשאלה אינה כלי לימוד, כאשר מלמדים את התלמידה לא לשאול, כאשר השאלה נדחקת הצדה מפני שהלימוד הוא לימוד פרונטלי. אין שום בוש בך שהמורה אינו יודע לענות, הבעיה מתחילה להיווצר כשהמורה מרגיש שהשאלה מאיימת, וכאשר גם הבת מרגישה כך. ואם היא אכן מרגישה כך, היא מטמינה את השאלות, ומחכה עד שתגיע למדרשה.

אני מבקשת להעלות שאלה אפיקורסית ולהפנותה אליכם. רציתי לשאול, בתחום של "לא יתכן": אנחנו הרי עשינו דברים רבים שלפני שהתחלנו בהם (כוונתי כאן לא למדרשות כי אם לעם ישראל), אמרו לנו שאינם אפשריים, שהדבר "לא ייתכן", והנה עשינו אותם. אם כן, האם באמת לא ייתכן להקים בבתי-הספר ובאולפנות מסלול ניסויי, כיתה ניסויית שתדמה למדרשות? נכון שבמדרשות יש מידה מסוימת של סינון, מגיעות למדרשות מי שרוצות ללמוד, ובכל זאת - האם לא ניתן לקיים כיתה ניסויית בתוך בתי-הספר התיכוניים ובתוך האולפנות? באותה כיתה ניסויית יהיו לימודי הקודש מרוכזים בשעות רצופות כדי שיהיה אפשר לבנות אותם אחרת, שהלימוד הזה יילמד לא על בסיס "בגרויות". כיתה שתהיה בנויה על לימוד מהמקורות, על עבודות במקום מבחנים, על יותר שעות לימוד. העבודות תשחררנה את המורים שידעו להורות, שיוכלו להורות כפי שהיו רוצים להורות ולא יהיו "אסירי בגרות" כל הזמן; אולי כדאי שרק בת

שרוצה בכך מאד תגיע לזה, ללימוד בקיאות עם דפי עבודה ולא למבחנים, ועיקר העיקרים - להתמודד עם המקורות. הבת שמחה, לבה שש למפגש הזה עם המקורות. האם הדבר הזה הוא בלתי אפשרי, או שמא הוא ייתכן?

ועוד, בהמשך לדבריה של אסתי, לדעתי תפקיד המורים בתיכון הוא לעודד את הבנות להמשיך הלאה בלימוד תורה במדרשות. הדבר חיוני לעם ישראל וחיוני לבנות. אסור שיווצר אצל הבנות פער בין לימוד אקדמי מעמיק לבין לימוד תורני רדוד. כמו כן עם ישראל צריך את הקול הנשי, את היצירה הנשית הרוחנית. בד בבד עם כל התקדמותה של האישה בחברה הכרח הוא שתחומי הרוח, תחומי היהדות, תחומי התורה לא יישארו מאחור. ויותר מכול אסור לחשוף את הבת לעולם האקדמי הקורץ על כל מורכבותו מבלי שתוכל להתקדם בו בזמן גם התקדמות תורנית, ולרכוש את הכלים שיעזרו לה להתמודד כאדם מבוגר עם כל האתגרים המחכים לה.

לסיום, אני רואה חובה לעצמי להתייחס לתבנית המסוימת שעולם הלימוד הגבוה מציג בפני הציבור. שערי הלימוד הגבוה נפתחו לפני בנות בשנים האחרונות. נשאלת השאלה, האם לעודד את הבת גם לקיים מצוות שאינן מוטלות עליה. עמדתי בשאלה זו אמביוולנטית במידה מסוימת, ודווקא מהיבט של אשת חינוך. מצד אחד אני מלאת הערכה לבת שרוצה לקיים יותר, ואני מזדהה אתה ועם מי שנכון לפתוח לה אפשרות לקיים יותר ויותר. אבל מצד שני אני מודעת לכך שאנחנו חיים בתקופה של תמורות רבות במשפחה ומחוצה לה. לדעתי, האתגר שלנו הוא גם לחדש אבל גם לשמור ולהמשיך, ואני שואלת את עצמי האם לעודד את הבת עידוד גורף לעשות דברים שלא עשתה בעבר, וכאן כוונתי לא ללימוד, אלא לעשייה, דברים שלא תמיד משתלבים עם התפקיד המשפחתי על הצד הטוב ביותר. או אולי דווקא עם החינוך לשאיפות תורניות גבוהות, אנחנו צריכים לחנך לערכי המשפחה הברוכה, לחנך לערכי המסירות למשפחה. חלק מהשאיפות האינטלקטואליות שלנו מושתת על מימוש עצמי, ומימוש עצמי הוא אכן דבר נפלא והוא גם דבר מסוכן. הוא דבר נפלא, כי הרי אלמלא יצר הרע לא היה איש בונה בית, נושא אישה ונוטל חלק במשא ומתן. אבל מצד שני ערכי המשפחה בנויים על נתינה, כמו גם ערכי החסד שהם כניעה בפני צרכי הזולת. אני סבורה שאנחנו כולנו צריכים לשדר לבנות מסר ברור, מסר של שאיפות תורניות גבוהות ועמו יחד גם מסר של הזדהות מלאה עם ערכי המשפחה וערכי החסד, ולהטביע את כל מה שאנחנו עושים במטבע של תורה.

חינוך דתי לבנות: היבטים עיוניים

פרופ' מיכאל רוזנק

ההגדרה של האקדמיה ושל האקדמאי היא, שהוא כאילו רואה את הדברים מבחוץ. אין זאת כוונתי כאן, אבל ברצוני לשתף אתכם בהרהורים על אודות התופעה הזאת המכונה מהפכה, שהיא תופעה חינוכית חשובה אבל יש בה בעייתיות ומתח, אני מקווה שמתח דיאלקטי.

אפתח במה שנאמר בספר שיצא לאור לא לפני מאה שנה, לא מאתיים ואף לא עשרים, אלא בשנת תשנ"ח, הנקרא "הגיונות במקרא ובחינוך" של יהודה קיל, בהוצאת משרד החינוך והתרבות. בספר עב כרס זה, רק חצי עמוד עוסק בחינוכה הדתי של הבת, ובו שלושה נושאים: האחד, הצורך להקפיד ולעודד חינוך תורני, שיהיה חינוכה של הבת חינוך תורני יותר, שבית-הספר ומערכת החינוך הממלכתי הדתי יציעו לבת תכנית לימודים שמשקלה הסגולי יהיה זהה למשקלה בתכנית הלימודים של הבן. הנושא השני הוא הפרדה בין המינים, שהדיון בו הולך ומחריף ונעשה "עקבי" יותר, והאחרון - בעיית החינוך המקצועי של הבנות. הספר מדבר על כך שהדעת ניתנת יותר ויותר לחינוכה המקצועי של הבת (ולאו דווקא של זו הלומדת בבית-הספר המקצועי), כאישה וכאם יהודית, תוך הדגשת הצורך לטפח אותם מקצועות ההולמים את אופייה הנשי ומאפשרים לה לטפח את האידיאל של "כל כבודה בת מלך פנימה". לכן הציע החינוך הממלכתי הדתי, בין היתר, שכלכלת בית או משהו בדומה לו יהווה מקצוע חובה בכל בית-ספר על-יסודי דתי.

אני יודע שהספר לא נכתב אתמול. אני יודע שיש כאן מאמרים שנכתבו מזמן, אבל הם הוצאו לאור עכשיו. אני אמנם מתייחס ברצינות לרעיון שליהדות תפישה משלה לגבי בנים ובנות, איש ואישה, ושעל-פי התורה אין אנחנו צריכים לראות את הזכר ואת הנקבה כדומים בכול. איננו מקבלים את הגישה האפלטונית שלמעשה אין הבדל בין בת ובן; אם לא היה הבדל כלל לא היה אפשר להבין מדוע התורה דורשת דברים מסוימים מזה ואינה מחייבת את זו, והדברים האלה אכן אמורים גם לעורר אותנו למחשבה על השאלה מה היא המשפחה כיחידה בעלת משמעות רוחנית ומה מתחייב מזה.

אני רוצה לחזור אל השאלה שנשאלה כבר: היכן הגבול בין התופעה הסוציולוגית וההיסטורית לבין היסוד שאנחנו כיהודים דתיים מכנים אותו נצחי ואמיתי? כאשר איננו עושים את התרגיל הזה ואיננו מנסים לראות את ההבדל בין הדברים, אנחנו מסתכנים בכך שהדיבור על נושא זה ועל נושאים דומים יהיה דיבור דו-משמע, לא ברור, שאיננו מתווה לנו קו לפעולה. ואנסה להבהיר בקיצור נמרץ. אין כל ספק שישנם דפוסים ביהדותנו שהושפעו מתקופות שבהן באה לידי ביטוי ברור, אם על-ידי חז"ל אם על-ידי מפרשים, הגויים ופוסקים, התפישה שסוציולוגים בני זמננו מכנים "התפיסה האורגנית של החברה". בחברה אורגנית כזאת, ישנו לפרט מקומו שלו, והאדם המאושר תרתי משמע - האדם שמקבל אישור והאדם שמרגיש טוב בחייו - הוא האדם שחי על-פי הסטטוס שנקבע לו מלידה. אמנם ישנה מוביליות מסוימת, אבל באופן עקרוני אדם יודע מה הוא מקומו.

בהקשר זה אביא מעבודתה המאלפת מאד של ד"ר דבי ויסמן המביאה מדברי יהודה ליב אורליאן, המנהל של "בית יעקב" בראשיתו, האומר בין השאר כי ברור שישנן נשים (והוא התכוון במיוחד למייסדת בית יעקב), שהיו רוצות לשבת וללמוד גמרא, אבל הדבר הזה הריהו בלתי אפשרי זאנחנו חייבים לחנך את האישה היהודייה לדעת מה מקומה. זה מקום מכובד, אבל יש יותר כבוד לגבר, כי הרי נאמר ש"גדול המצווה ועושה". ולכן אנחנו צריכים לחנך את הבת שתקבל מצב זה בסבר פנים יפות, ותבין שאי אפשר למרוד בסדרים שנקבעו על-ידי הקב"ה לנצח נצחים. ומי שמורד דומה לקורח שלא קיבל את מקומו.

אפשר להביא ראיות לתפיסה הזאת, אפשר למצוא לה סימוכין בהתבטאויות במקומות רבים. ראו למשל את דברי הנצי"ב, בפירושו "העמק דבר" לפרשת עקב על הפסוקים: "ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלוהיך וללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבד את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך: לשמר את מצות ה' ואת חקתיו אשר אנכי מצוך היום לטוב לך". הנצי"ב אומר על אתר כי אי אפשר שכל הדברים האלה יאמרו לאדם אחד כי אף אדם אינו יכול לעשות את כל הדברים האלה, ולכן תלמידי חכמים צריכים לאהוב את ה' ומנהיגי קהילה צריכים לירא את ה', 'בעלי בתים' צריכים לעשות את כל מצוותיו ונשים צריכות לירא מפני בעליהן. כיום תפיסה כזאת היא יוצאת דופן. אין לנו רשות כיום להגיד על תפיסות כגון אלה שהן משקפות את דרכו של עולם. איננו יכולים לפטור עצמנו באמירה שכזאת.

הרבה מאוד מדברי חז"ל מצביעים על כך שהאישה היא בריה אחרת, שגברים ונשים אינם דומים בכל; לעתים זה נאמר במפורש ולעתים ברמזיה. יש מדרש נפלא על יצחק שהביא את רבקה לאוהל שרה; שם מתואר האוהל הזה כשיא הטוהר והקדושה על כל מה שמאפיין את האוהל, כולל הענן בפתח האוהל, כולו אומר צניעות, כולו אומר "בתוך האוהל". במסכת כתובות סז ע"ב, מובא הסיפור היפה של מר עוקבא שהיה עני בשכונתו ובכל יום היה נותן לו צדקה בסתר, ואותו עני רצה לדעת מי גומל לו את החסדים האלה. אולם מר עוקבא לא רצה לגלות את נותן הצדקה כלומר לגלות את עצמו. אותו יום הייתה אשתו עמו, הם נכנסו לכבשן, הוא נכווה והיא לא, והוא ביקש לדעת במה זכתה היא, והיא השיבה: אני נותנת צדקה בבית, אני נותנת לחם ומשקה, ולכן הנאתי קרובה. כלומר, אתה נותן כסף, אבל אני נותנת גם יחס אנושי.

זה בוודאי איננו סיפור שמזלזל באישה, ההיפך הוא הנכון; אבל הסיפור אכן מצביע על השוני, השוני ביחס. היום יש לנו גם ספרות חינוכית כמו של נודינגס בקליפורניה ואחרים, המצביעים על השוני באופי ובאישיות בין הגבר ובין האישה. אולם, עם זאת, עלינו לעמוד על הקו הדק המבחין בין **פטרנליות** על רקע היסטורי ובין **שוני** שמקורו בתורה. הבעיה היא שמקומה של האישה נקבע על-ידי גברים. אנחנו, כיהודים שומרי מצוות, חיים בחברה שיש בה חוקים רבים, ובמקום שיש חוקים, יש בני סמכא החייבים לפרש ולהסביר אותם, ובמקום שיש בני סמכא יש קהילה שמצייתת. השאלה העולה היא האם נוכל לחנך דור של נשים שתהיינה שותפות מלאות לציבוריות החיה על-פי כללים, חוקים, הלכות ומצוות. השאלה נשאלת עכשיו מפני שבדור שלנו קיימת מודעות ברורה לאפשרות של האישה לצאת החוצה ולחיות בידעיה ובהכרה שהיא באמת שונה וחדשה. האם נוכל אפוא לשמור על נאמנות של אדם ושל ציבור לאותם הכללים שהוא חי

לפיהם אבל אינו שותף לפסיקה או לפירושו? וכפי ששרה שניר, מייסדת "בית יעקב", קיבלה היתר רבני לכך, כי הרי נשים בדורה למדו לימודים כלליים הרבה, ואסור שלא תהיה השלמה תורנית לידיעה זאת. כך בדורנו: אם אנחנו רוצים לקיים חיים הלכתיים, ברור שכל מי שמקבל על עצמו חיים אלה ומתחייב להם באמונה, חייב בסופו של דבר להיות שותף גם לקביעתם וגם ליישומם.

כבר דנו כאן בלימוד אינטלקטואלי ובלמוד חוויתי, אני רוצה לעשות הבחנה שונה קצת: בין לימוד תורני לבת לפי מה שהיא צריכה לדעת לשם צידוק הקיום המעשי של כל מה שהיא מחויבת בו, לבין לימוד לשם פיתוח עולמה האישי. מה פירוש לימוד הצריך צידוק? זה הלימוד שאינו אינסטרומנטאלי בכלל. לימוד זה כונה על-ידי הפילוסוף החינוכי מי דגנהרץ - "הלימוד המהותי הפנימי": הלימוד המראה לאדם היכן הוא עומד בעולמו, מי הוא, מה תהיה השקפתו, בשביל מה או בעבור מה עליו לחיות ולאן הוא הולך, ללא כל קשר לחיי יום-יום. למרות שבסופו של דבר, הקשר ליום-יום הוא עמוק ומקיף.

כאשר מדברים על לימוד הבת כפי שדיברו פעם, ואני מאמין שעדיין מדברים כך למרות המהפכה, כי המהפכה היא שקטה, ועדיין אומרים שהבת צריכה ללמוד תורה רק במידה שהיא נוגעת באותם התחומים שיעסיקו אותה, פירוש הדבר שאין לה חיים לשמם, אין לה צורך לחפש משמעות, אין לה צורך להגדיר את עצמה, אין לה צורך לקבוע זיקה בינה לבין עולמה, לבין היפה והנורמטיבי והחשוב והדתי, ובמיוחד הדתי, אין לה חיים פנימיים עצמאיים. אין אדם בציבור הנאור שחושב ככה, אבל בכל זאת אנחנו שומעים שאלות ריטוריות כגון: "ומה עם המשפחה?" "היא צריכה להיות הגר"א?". לכך יש להוסיף שאלה - האם כל בן צריך להיות הגר"א? כלומר, יש בעיה והבעיה היא שהמשפחה יקרה לנו, האם יהיה לנו העזו לחשוב מחדש על העניין הזה, כיצד לחזק את המשפחה מבלי לשלם את המחיר ש50% של עם ישראל, לא יצטרכו לחיות בלי משמעות של "לשמה".

אני רוצה לסכם את הדבר הזה ולהגיד: אם אנחנו מאמינים שיש הבדל בין גבר ואישה, לפנינו למעשה שתי אפשרויות של תפישת האבחנה הזאת. אפשרות אחת היא להגיד שהקב"ה אכן מבדיל בין המינים והוא מעניק לכל אחד כשרונות, דיספוזיציות והזדמנויות שונות ההופכים את הגבר ואת האישה לבריות שונות, ובמידה מסוימת אפילו בלתי נגישות זה לזו. האפשרות השנייה היא שהתורה מחנכת אותנו להיררכיה לגבי הערך הפנימי של הקיום האנושי, ובהיררכיה זאת נותנים בדרך כלל, את העדיפות לגברים. לעתים אמנם אומרים בנעימה אפולוגטית כלשהי: לא, דווקא הנשים מצויות בדרגה גבוהה יותר, אולם אינני חושב שהאפולוגטיקה הזאת היא מועילה ואינני חושב שההיררכיה הזאת היא במקומה.

הייתי רוצה להאמין שהמחשבה שלנו לעתיד תפנה לאפשרות הראשונה, המדברת על שוני בין המינים בלי להגיע למסקנות היררכיות עם כל המשתמע מכך מבחינה חינוכית, חברתית ומשפחתית. אבל קיימת תמיד הסכנה שאנשים ידברו כאילו מתוך העמדה הראשונה, בעוד שלמעשה הם מתכוונים לשנייה, ואז העניין כולו יושחת. אם באמת אנחנו מאמינים שהתורה היא נצחית ושעלינו לטפח נאמנות אליה, דבקות בה ודו-שיח עם כלל הפרשנות עליה, אנחנו חייבים לראות כיצד אפשרות ראשונה זאת שומרת על כבודם

וקדושתם של האיש ושל האישה גם יחד. יפה לצטט כאן את בעל "עקדת יצחק" (המצוטט על-ידי נחמה ליבוביץ בזיקה לפסוק: "התחת אלוהים אנכי") שהמהות הראשונית של הגבר והאישה היא אותה מהות ורק בדברים המשניים יש הבדל, שהאישה יולדת והגבר איננו יולד. נדמה לי שבדרך כלל עדיין אנחנו מדברים כאילו השוני הוא במהות הראשונית ולא המשנית. ואסיים בשאלה: האם במצב שאני תיארתי יש עוד מקום לברך "שלא עשני אישה"?

אושב שלישי

שינויים אפשריים בבית הספר

ובתוכנית הלימודים

סגנון בית ספרי כמקדם אחריות נשים דתית

גב' שירה ברויאר

אני רוצה לפתוח בשני סיפורים:

הגענו למסיבת בת המצווה שארגנו מורות כתות ו' של בתנו בבית ספר ממ"ד בירושלים. רוב האמהות של הבנות הן נשים העובדות במקצועות מגוונים ויש ביניהן פסיכולוגיות, מורות, רופאות, עורכות דין, גרפיקאית, סוכנת נסיעות, עיתונאית ועוד. הנהנו לשלום ואיחלנו מזל טוב זו לזו וההצגה החלה. נושא הצגת בת המצווה: רחל, אשת ר' עקיבא. ההצגה הסתמכה על המדרש הידוע במסכת כתובות המתאר את מסירותה הרבה של רחל לבעלה עקיבא, תאוותו ללימוד תורה, ונכונותה של רחל להיפרד ממנו לשתים עשרה שנים ולשתים עשרה שנים נוספות כדי שילמד תורה ויהיה גדול בישראל. ההצגה הייתה נפלאה, הבנות נהנו וההורים התמוגגו.

רק מעטות מן האמהות הרגישו דיסוננס כלשהו בין חייהן האישיים כבעלות מקצוע לבין המסר שעלה מן ההצגה. אדם לו היה שואלן אם אכן רחל ומסירותה מהוות בעיניהן דגם חיקוי אידיאלי לבנותיהן, היה זוכה בחיוך סלחני, ואולי במשפט משועשע כמו: "זה רק הצגה, הן קטנות... זה לא באמת רלוונטי, אבל זה נחמד!". אם הוא היה ממשיך להציק להן הן היו מודות במפורש שהן שואפות לראות את בנותיהן לומדות מקצוע באוניברסיטה, כן, כמוכן בבר אילן...

מתוך הרגל של שנים קהו תחושותינו לפער ההולך וגדל בין המסרים העולים ממקורותינו לבין חיינו הדתיים המודרניים. התרגלנו לעמעם את הפערים, לטשטש משמעויות, לעיתים אף לשקר לעצמנו כדי לשמור על קשר עם מקורות שהיום הם קשים ובלתי מתקבלים על דעתנו אם להבינם לפי הפשט. זהו גם החינוך שאנו מעניקים לתלמידותינו.

סיפור: ערב שבת בסמינריון הכנה לימים נוראים, הכל מוכנים לקבל את פני שבת המלכה. מאתים וחמישים בנות רחוצות, מבושמות ולבושות במיטב בגדי השבת מוכנות לתפילה. מחכים, השמש מתחילה לשקוע, הרי ירושלים מכחילים והקבוצה כולה, על מוריה ומחנכיה, מחכה. לא, הן אינן מחכות לשקיעה אלא לגבר העשירי שישלים את המנין כדי שנוכל להתפלל קבלת שבת וערבית. מאתים וחמישים בנות אינטלגנטיות, פרקן על לשונן, סיימו זה עתה ללמוד "הלכות תשובה" של הרמב"ם או את "אורות התשובה" של הרב קוק, בנות שיהיו בעתיד הלא רחוק ממיטב המוחות במדע הישראלי, כמו האימהות בסיפור הראשון יהיו רבות מתוכן רופאות, עורכות דין, מורות. כולן מחכות עתה לעשירי למנין, בסמינריון ימים נוראים בהר גילה בפרברי ירושלים. והעשירי הגיע, והוא לא פחות ולא יותר, ילד בן 13 מהישוב הסמוך, שסיים משחק כדורגל עם חבריו כי החל להחשיך וכבר אי אפשר לראות את הכדור... עכשיו אפשר להתפלל...

הבנות הללו כפי שאמרנו אינן טיפשות, המסר אותו הן קולטות הוא: תלמדו ספרות, מתמטיקה, פיזיקה ואמנות, תצליחו בעולם המודרני הכללי, אך בעולם הדתי גם ילד בור ועם הארץ עולה עליכם. המתח בין

המקורות לבין המציאות הולך וגובר וקרוב להתפקע. כמה שנים נוכל להמשיך ולהציג בהצגות בנות המצווה את רחל אשת ר' עקיבא כאידיאל וכמודל לחיקוי לבנותינו? כמה זמן יסכימו בנותינו לחיות בתוך השניות הזו, כאשר דווקא עולמן הרוחני הדתי, זה שאמור להיות המשמעותי ביותר עבורן, הופך לרחוק ומנוכר לעולמן האחר העשיר, המתאגר והיצירתי? החינוך הממלכתי דתי חייב להחליט מהי דמות הבת/האישה אותה אנו רוצים לראות בסופו של דבר?

פרופ' ליבוביץ' התייחס לבעייתיות זו כבר לפני שלושים שנה, וכך כתב: "המציאות של העם היהודי ושל החברה היהודית בדורות האחרונים היא מציאות אשר החשיבה ההלכתית המגובשת במסורת ההסטורית של היהדות לא צפתה אותה ואין היא יודעת עליה מאומה. בדומה לבעיות המדיניות והכלכליות של ימינו, גם בעיית מקומה של האשה בחיים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים שלנו היא מן הדברים אשר הקביעות ההלכתיות שבידינו אינן תופסות לגביהן היום, משום שהן אינן מתיחסות למציאות של ימינו".

הבעיה אינה פשוטה כלל ועיקר: כיצד בונים מסגרת חינוכית דתית המבוססת על מסורת ומחויבות הלכתית כאשר ברור שהמציאות השינויית והליבראלית שבתוכה אנו חיים ואת ערכיה אנו מלמדים היא מציאות חדשה שההלכה לא הכירה. השוואתו של ליבוביץ' בין ההתחדשות הלאומית הציונית לבין תביעתן של נשים לקול משלהן בתוך העולם הדתי היא השוואה המשקפת את עוצמתה של המהפכה לשינויון בין המינים. את הטוטאליות שלה ואת ההכרח להתמודד איתה, שכן כמו קיומה של מדינת ישראל גם שאלת מקומה של האשה הדתית ומעמדה, איננה מתכוונת להיעלם.

אני מאמינה שאם חפצי חיים אנחנו, מוטלת עלינו החובה לקחת לידינו את המשימה לבנות בית ספר חדש לבנותינו, בית ספר אשר יחיו בו בשלום ובהרמוניה עולם התורה והמצוות לצד ערכי השינויון. בית ספר אשר יצור אווירה חדשה הנותנת לגיטימציה ומעודדת את הבנות לקחת אחריות ולבנות מקום חדש בעולם התורה, במשפחה ובקהילה.

נתבקשתי לשתף אתכם בעבודה החינוכית שאנו מקיימים בפלך, עבודה בה אנו מנסים למצוא דרכים להעניק חינויות ומשמעות לעולם התורה ולערכי השינויון גם יחד ולמצוא את הדרך להעניק קול דתי נשי לבנותינו. העשייה חייבת לכלול את כל חיי בית הספר. היא חייבת לבוא לידי ביטוי בתכניות הלימודים המובנות ובתכניות העשרה, כמו גם באקלים בית הספר, במסרים הגלויים ובמסרים הסמויים שאנו מעבירים לתלמידותינו. מי שעושה בהכרח גם טועה, אך לדעתי זוהי אחריותנו כמחנכים דתיים ליצור יש מאין, מציאות חינוכית חדשה לבנותינו ויותר מכך לחברתנו. המשימה אינה קלה אך לדעתי אין אנו בני חורין להיבטל ממנה.

מבחינת תכניות הלימודים והמסרים הגלויים, אתייחס לשלש תכניות לימודים קבועות המיועדות לבחינות בגרות ולשתי תכניות העשרה הנלוות לתכנית הלימודים הרשמית. אתייחס לשני נושאים בתחום המסרים הסמויים ואקלים בית הספר.

1. **לימודי הגמרא:** לימוד הגמרא בכלל הוא חובה לבנות במשך ארבע שנות לימודיהן בתיכון. בכתות ט' יי לומדות הבנות ארבע שעות שבועיות. בכתות י"א וי"ב קיימת אפשרות להגדיל את שעות הלימוד לשש שעות ואף לשמונה שעות שבועיות. השנה החלה קבוצת בנות ביי"ב ללמוד תכנית פנים-בית-ספרית של דף יומי. הן עומדות לסיים את מסכת מגילה בשבועות הקרובים. קבוצה זו, יש להבין, לומדת תורה לשמה בכתה י"ב, שכן בבחינות בגרות עליהן להבחין על ששה עשר דף בלבד. אין מדובר בתופעה איזוטרית, בקבוצה לומדות שליש הבנות מהשכבה. אף שאיננו מאמינים שכל בת צריכה להיות כברוריה, אשת ר' מאיר, ברור לנו שלא יתכן שאישה המסוגלת להיות רופאה, שופטת או מרצה למתמטיקה, לא תקנה לעצמה הכרות בסיסית עם הספרים המשמעותיים ביותר עבור כל יהודי באלפיים השנים האחרונות.

מאות בנות לומדות היום גמרא במדרשות השונות, ומדרשות שונות ומגוונות ממשיכות לצמוח כפטריות אחר הגשם. למרות זאת, מפתיע לראות עד כמה רחוק עדיין לימוד הגמרא מתכנית לימודי הקודש בבתי הספר התיכוניים לבנות. אסור, לדעתנו, להשאיר את החשיפה לגמרא ולפוסקים רק לאותן בנות המעוניינות ללמוד תחומים אלה ברמה על-תיכונית. אחריותנו החינוכית, כך אני מאמינה, היא להביא את הבנות לקרבה ולקשר משמעותי עם הגמרא וספרות ההלכה כבר בגיל בית הספר התיכון. אם אנחנו רואים ערך בקידום אחריות נשית דתית, יש לחנך את בנותינו לתורה על כל גווניה בשלבים מוקדמים ככל האפשר, שהרי בעולם היהודי אנו מצפים מן ההנהגה להיות גם רוויה בתורה. אם עד היום כללו לימודי הקודש לבנות תורה, נביא, מספר פרקי משנה ומקצת הדינים, היום עליהן ללמוד הרבה יותר. יש לאפשר לבנות לגדול בתורה, ללמוד ולהתקדם בלימודן עד בלי די.

2. **לימוד הלכה מצוות שנים רוצות לקבל על עצמן:** אנו נתקלים חדשים לבקרים בשאלות הלכתיות הנוגעות למצוות שנים לא קיימון בעבר, לא מפני שאסור היה לקיימם אלא מפני ההרגל. נושאים כמו תפילת נשים, קריאת מגילה, קריאת התורה, אמירת קדיש, ונושאים אחרים המטרידים את הנערה בכניסתה וביציאתה מבית הכנסת. גילינו מוטיבציה גדולה להעמיק בתחומים אלה והודות למלכה פיטרוקובסקי אף נכתבה תכנית לימודים מיוחדת בנושאים אלה הנלמדת היום בכתה י"א. אחד הנושאים שעלה לפני מספר שנים בבית הספר היה נושא קריאת מגילת אסתר לנשים על ידי נשים. מאז הלימוד ההלכתי והרציני בנושא זה אנו מקיימים מידי שושן פורים קריאת מגילה נפלאה בבית הספר. אם בתחילה נאלצנו ליבא קוראות מבחוץ הרי שהיום נערכת הגרלה בין תלמידות בית הספר כדי לזכות בפרק. נושא בוער נוסף שעלה לדיון לאחרונה היה קריאת תורה לנשים. למדנו את הנושא מהיבטיו ההלכתיים השונים, הגדרתו של מנין, דברים שבקדושה ועוד. התקיימו דיונים מרתקים גם הרחק מעבר לשאלות ההלכתיות. יש להבין שהנושא אינו נוגע רק בשאלות הלכתיות, יש כאן שאלות פסיכולוגיות, חברתיות ואישיות שלעיתים הן בעלות השפעה הרבה יותר גדולה על הבנות מאשר עצם האפשרות ההלכתית העומדת לפניו, אם לקבל על עצמן את המצווה או לא. כמו כן יש לדעת שיש היום לא מעט בנות מבתיים אורתודוקסים הקוראות בתורה במסגרת תפילת נשים בבת מצווה שלהן. יותר ויותר בנות חוות את החוויה הדתית הזו במסגרת המשפחה. בתי הספר אינם המקור למהפכות החברתיות אך הם חייבים להתמודד עמן.

3. תכנית תנ"ך ואמנויות: תכנית לימוד נושאית המיועדת לכתות י"א, שבמסגרתה הבנות לומדות חמישה נושאי חתך לאורך התנ"ך. אחד מהם הוא נושא האישה בתנ"ך. הבנות נדרשות לבחור דמות נשית להקיף את הפרשנות המדרשית והפרשנית הקיימת לגביה ולהעניק לה מדרש חדש אישי בביטוי אומנותי לבחירתן.

ועתה לשתי תכניות העשרה הנלוות לתכנית הלימודים הרשמית:

1. הכנה לחיי משפחה, בניית בית יהודי דתי חדש: מתוך מודעות לרצון של תלמידותינו לרכוש מקצוע ולהמשיך ולהתפתח בתחומי התעניינותן האישיים, ברור כי לא די ללמוד במסגרת "חינוך לחיי משפחה" את הלכות נישואין וטהרת המשפחה. היום, כשהמציאות המקובלת בחברתנו היא ששני בני הזוג לומדים ומפרנסים יחדיו את משפחתם, וכאשר אנחנו ההורים והמחנכים מעודדים ומברכים על הולדתו של כל ילד נוסף במשפחה, יש הכרח לעזור לילדינו לבנות מערכת זוגית שוויונית חדשה שרק בעזרתה נוכל להמשיך ולקיים משפחות ברוכות ילדים והורים המסופקים בחייהם המקצועיים. אך לא רק חלוקת העול צריכה להיות שוויונית. יש גם מקום להכיר בצורך הקיים אצל בנותינו לעצב את שולחן השבת מחדש.

הדברים הללו מטרידים את הבנות ומשמשות אבני נגף לא פעם, במפגשן עם בחורי הישיבה. אף שהייתה קיימת תכנית בנושא זה בפלך העמידה אותי אחת מבוגרותינו, עמה נפגשתי לאחרונה, על הצורך להעמיק את הדיון ההלכתי בסוגיות אלו. היא ספרה לי על התגובות הקשות שספגה מבחורים עמם נפגשה כשהציגה כמשיחה לפי תומה את חלומותיה על הבית הדתי שוויוני שהייתה רוצה להקים.

בהקשר זה ברצוני להזכיר כי בלתי אפשרי לדבר על חינוך הבת הדתית בלא להתייחס לגבר הדתי החדש. איננו רוצים להמשיך את המצב הקיים היום, כאשר בנות המגשימות את עצמן כנשים דתיות מודרניות מתקשות במציאת השידוך המתאים. הבחורים שהן פוגשות, לדבריהן, משתייכים לאחד הדגמים הבאים: קלי דעת מבחינה דתית, או אטומים מבחינה תרבותית, והמחשבה על שוויון תפקידים בבניית הבית המשותף היא בלתי נתפשת בעולמם של שני הסוגים גם יחד. יש צורך, לכן, בחינוך חדש לחיי משפחה לבנים שייעשה על ידי ה"מים בישיבות בדרך שהוא נעשה או עתיד להיעשות אצל הבנות. כדי לעצב בית משותף בישראל צריך שניים, אני מניחה שבלהה תרחיב את הדברים בנושא זה בדבריה.

2. לא רק תחומי ההלכה והדת צריכים להטריד אותנו בעבודתנו החינוכית בנושא חינוך הבת הדתית. השנה פיתחה אחת המחנכות תכנית חדשה בשם פו"פ - פסיכולוגיה ופמיניזם. בתכנית היא מציגה לפני הבנות תיאוריות פמיניסטיות המתמודדות עם שאלת ההבדלים בין המינים. גיין מילר וקרול גיליגן הן בנות שיח עבור בנותינו, לא רק כנשים אלא שוב כנשים דתיות. למרות כל תחזיות שהשיעור לא יעלה יפה מכיוון שלא נבחנו על החומר בבחינות בגרות ולבנות אין עניין כרגע להתעמק בנושאים שאני חשבתים לתיאורטיים מדי עבורן, הנוכחות בשיעור מלאה, השיחה מרתקת והבנות מרגישות קשר חזק לנושא.

אקלים בית הספר חייב להיות שותף בקידום אחריות נשית דתית

אחת הדרכים להשיג זאת היא על ידי יצירתם של **מודלים נשיים דתיים חדשים**. אנו מאמינים שבת הספר והאולפנות צריכים להיות מנוהלים ע"י נשים; יש לקבוע מחנכות כדגמים חינוכיים דתיים לבנות. שיבוץ נשים למדניות להוראת תחומי לימודי הקודש, בעיקר גמרא והלכה, הוא הבסיס לשינוי קונספטואלי בעבודתנו החינוכית החדשה. המשימה אינה קלה שכן רק עתה מתחילות להגיע מן המדרשות המורות הראשונות להוראת גמרא והלכה, אך הדבר הכרחי ממש לכל המאמינים בקיומה ובעוצמתה של הדוגמה האישית והשפעתה על חניכים. אין לי ספק שקיומן של נשים למדניות מספקת לבנות דגם חדש לחיקוי, דמות חדשה להזדהות דתית עמוקה ורלוונטית לעולמן. האם מישהו נתן דעתו על כך שהמושגים: "ראש הישיבה" "גדולי" "הרב" אינם קיימים אצל בנות במובן של דמויות מופת המהווים מקור לחיקוי ולהזדהות?

בשיחה שקיימתי עם חברה תינתה לפני את צערה על כך שנמנעה חוויית "הגדולים" מבנותיה. מדוע לא מביאים לבתי הספר דמויות רבניות של גדולי תורה כדי שבנותיה יעברו את החוויה העזה שראתה אצל בניה, הזדהות וצמיחה רוחנית שחוו אחרי פגישתם עם גדולי תורה רציניים? אין ספק שפגישתן של בנות עם תלמידי חכמים גדולים יכולה להוות חוויה דתית אישית לבנות. אך האם באמת מישהו חושב שלבנות יכולה להיות אותה הזדהות שיש לבנים עם גדולי התורה שפגשו? גדולי התורה, על כל גדלותם בתורה, אינם מהווים דמויות הזדהות לנשים. הייתי אומרת שלרציניות שבתוכן הם אפילו דמויות היוצרות תסכול.

כמחנכת דתית אני רואה חשיבות רבה בבחירתן של נשים למדניות כמחנכות וכמלמדות מקצועות הקודש. אם רצוננו שבנותינו יגדלו לתורה ואם מאמינים אנו בהשפעתם של מודלים אישיים אזי ההכרח הוא ברור. אני מאמינה שנשים ומחנכות שכאלה יעניקו לגיטימציה חברתית לקיומן של תלמידות חכמים בקהילותינו. קשה לי לחכות ליום בו נוכל למנות אישה תלמידת חכמים ובקיאיה בהלכה כמורת הלכה בבית ספרנו; כפי שהרב הוא דגם חיקוי והזדהות לבנים כך יהיו סוף סוף מורות אלה דגם חיקוי לאותן בנות המעוניינות להיות גדולות בתורה, והן תוכלנה לשאוב עוצמה מדמותן ומחוכמתן.

לסיכום:

נגעתי במספר תחומים המחייבים לדעתי חשיבה חדשה בבואנו לדון בחינוך הבת הדתית העצמאית:

- הצורך להעמיד דמויות למדניות נשיות ודמויות נשים מנהיגות כמודלים להזדהות עבור בנותינו.
- הרחבת עולם הלימוד התורני הצריך להיות פתוח לפני הבנות
- התמודדות הלכתית עם שאלותיהן של הבנות המבקשות להרחיב את מחויבותן הדתית
- הכנה לחיי משפחה, בניית הבית הדתי החדש, בניית תכניות לימודים לבנות ולבנים.

אין לי ספק שיש הרבה להעיר, לתקן ולחדש בדברינו ובעבודותינו החינוכית. וודאי ישנם תחומים שטרם נגענו בהם. אבל אם אכן אנו מקבלים את העובדה שהשינוי במעמדה של האישה אינו עתיד להיעלם במהרה, עלינו המחנכים מוטלת החובה להתמודד עם השינוי ולכוון כמידת יכולתנו לכיוונים שיביאו חיים של יצירה ומשמעות לעולמן הדתי והרוחני של בנותינו ותלמידותינו.

חינוך הבת - מסרים גלויים ומסרים סמויים

גבי בלהה אדמנית

אחד האתגרים העומדים בפני מערכת החינוך הוא נושא השוויון. (ואתיחס כאן רק לשוויון בין המינים). המערכת הצהירה על הצורך לפתוח בפני שני המינים את הדרכים למיצוי הפוטנציאל האישי ולשילובם בעשייה החברתית על כל גווניה. בראשית שנות ה-90 אכן הוקמה יחידה הנקראת "שוויון בין המינים בחינוך", במטרה לממש הצהרה זו. אני מבקשת לחדד כמה היבטים של המושג "שוויון". הביטוי "שוויון בחינוך" מעלה את השאלה, האם הכוונה ל"חינוך שווה", או ל"חינוך לשוויון". ואין זו משוואה! "חינוך שווה" - שהוא התהליך, אינו בהכרח "חינוך לשוויון" - שהוא התוצאה. בבסיס הדיון בקשר שבין היבטים אלו, עומדות שתי סוגיות: האחת - ההבדלים שבין המינים, והשניה - היעוד של שני המינים.

ביחס להבדלים שבין המינים יש להבחין האם הנם נרכשים ותלויי נוכחות חברתית ולכן ניתנים גם לשינוי, או שהם הבדלים מולדים וקבועים. כמותם של ההבדלים המולדים והקבועים ובעיקר איכותם הם הם הקובעים אם "חינוך שווה" יהיה גם "חינוך לשוויון". חינוך שווה לאנשים שווים אכן יוביל לשוויון, אולם תהליך חינוכי וחברתי שווה לאנשים בעלי דפוסי אישיות שונים, לא יביא בהכרח לאותה תוצאה שוויונית שציפינו לה, ואז השוויון יושג דווקא ע"י חינוך שאינו שווה במלואו, כגון: העדפה מתקנת, הדגשים שונים וכד'. סוגיית ההבדלים שבין המינים - ביולוגיים או גם אישיותיים, מולדים או בעיקר נרכשים - לא הוכרעה, וכך הם פני הדברים גם באשר ליעוד החינוך. ככל שהתפקידים שהחברה מועידה לשני המינים יהיו שונים, נפרדים ומוגדרים יותר, כך יידרש תהליך חינוכי שונה. תפקידים מוגדרים דורשים הכנה נפרדת. ככל שתתאפשר לשני המינים גמישות והחלה הדדית של ייעודי שניהם, כך ירחיב התהליך ויעשיר את נקודת המבט של בנים ובנות כאחד. אני סבורה שיש לתת את הדעת על מהות ההבדלים שבין המינים ועל גמישות היעודים כשבונים את החזון החינוכי.

ועוד לגבי מושג השוויון - האם הכוונה היא לשוויון זהות או לשוויון ערך? האם המטרה לחתור לקראת דפוס אישיות בוגר אחד שיהיה דומה לדפוס הגברי המקובל, או לאפשר דפוס נשי שונה באופיו אך שווה בערכו - דפוס שיזכה אף הוא בתגמולים חברתיים נאותים. האם רק על הבנות לאמץ דפוסי התנהגות הנחשבים כגבריים על מנת להצליח ולהתקדם, או מן הראוי שגם בנים יוכלו לחזק ולפתח תכונות הנחשבות כנשיות. הדברים משתקפים אפילו בהגדרת הנושא של יום העיון שלנו, "אתגרים בחינוך הבת הדתית", ולא "אתגרים בחינוך הבת והבן הדתיים". האם עלינו להסיק מכך שלבנים אתגרים שונים? אם לא, במה הם דומים? במה הם שווים? האם עלינו להסיק שלגבי הבן הכיוון הכללי ברור ורק לגבי הבת יש צורך לשנות? ובעיקר - האם יש להניח שההתפתחויות החברתיות האחרונות במעמד האישה משפיעות רק על חינוך הבת ואינן נוגעות גם לחינוך הבן? האם יש להניח שההתפתחויות האחרונות במעמד האישה נוגעות רק לחייה שלה ואין בהם כדי להשפיע גם על חייה האיש, בין אם מדובר בעמית לעבודה או ללימודים בין אם מדובר בבן זוג בבית? אלה אינן שאלות סתם, אלה שאלות שיש לתת עליהן את הדעת לפני התהליך החינוכי ובעיקר במהלכו. סוגיות אלו באות לידי ביטוי בתכנית הלימודים הגלויה ובעיקר במסרים הסמויים

שמערכת החינוך משדרת, במה שהמערכת אומרת ובעיקר במה שאיננה אומרת. הייתי רוצה להדגים כמה סתירות או עומס של מסרים בין ההצהרה הגלויה ובין השדרים שאינם מפורשים במערכת החינוך בנושא היעוד הכפול של הבנות והיעוד הסותר של הבנות.

היעוד הכפול של הבנות: הבית כיעוד וההתפתחות המקצועית כיעוד. בחברה המסורתית הייתה במשך שנים הפרדה ברורה בין ייעודיהם של שני המינים, הבן מגשים את ייעודו בחוץ, הבת - בבית פנימה. הבן ייעודו הוא פיתוח התרבותי והכלכלי של החברה, ולענייננו לימוד תורה כמוקד רוחני ותרבותי של החברה היהודית; ואילו ייעודה של הבת הוא לפתח את הקן הביתי ולגדל את הילדים. פתיחה מסיבית של שערי האוניברסיטאות בפני נשים יצרה בעבורן נגישות אל שני הייעודים; הקמת המדרשות התורניות לנשים בעשור האחרון פתחה למענן גם את עולם הידע התורני. וכך בנותינו מתחנכות לראות את בניית הבית וגידול הילדים כיעוד חשוב ומשמעותי, אך גם ללמוד לקראת בחינות בגרות בהיקף מקסימלי, חמש יחידות בתנ"ך, בתושב"ע, באנגלית ובמתמטיקה ועוד. תעודת בגרות מצוינת איננה רק מטרה בפני עצמה, מטרתה פתיחת השערים למקצועות המבוקשים באוניברסיטה. התוצאה היא, שנים נוספות של השקעה אינטנסיבית בלימודי התואר הראשון והתואר השני, כהכנה לקראת תעסוקה יוקרתית, מספקת ולעתים גם תובענית. כך בלי משים אנחנו אומרים לבנותינו: מעכשיו יש לכן שני ייעודים, היעוד הראשון כמו לדורות הקודמים - לפתח את הבית והקן המשפחתי, הייעוד השני כמו לבנים - ללמוד ולהתפתח ולהגיע למיצוי של הפוטנציאל האישי. והבנות כורעות תחת העומס של שני הייעודים וגם תחת התסכול של חוסר היכולת לעמוד בשניהם.

היעוד הכפול שאנו מכוונים אליו את בנותינו גובה מחיר - הירידה ביציבות המשפחתית בחברה הכללית מעידה על כך. דרך אחת של התמודדות היא לחזור ולשוב אל הייעוד המסורתי הנפרד. דבר זה איננו נראה מעשי, ולכן אנו פטורים מן הצורך לדון אם בכלל יהיה זה נכון. דרך שנייה של התמודדות היא החלת הכפילות הזאת גם לגבי הבנים. לימוד תורה ורכישת מקצוע, ובו בזמן גם ראיית הבית כיעוד חשוב שיש להשקיע בו זמן ומשאבים אישיים. אם לפני כמה עשורים החידוש היה ביכולתה של הבת ללמוד ולהשכיל ולתרום בכך לחברה, הרי המסר היום יהיה יכולתו של הבן להשקיע בבית ובגידול ילדיו וגם להנות מכך, ולכך צריך לחנך! אין כוונתי לחילופי תפקידים, אלא להרחבת התפקידים, כפי שכבר נעשה בפועל לגבי הנשים. יפים לכאן דבריו של דניאל שליט בספרו "אור שבעת הימים", על התכללות: "התכללות הוא יחס שבו שני השונים זה מזה מתחילים לשלב זה את זה, לכלול זה את זה הדדית, כל אחד מכליל בתוכו איכויות השייכות לאחר".

נקודה נוספת הוא הייעוד הסותר את המסר המבלבל של ההשקעה בגוף או בראש. מצד אחד קיים האתוס של שוויון וחשיבות ההשקעה בפוטנציאל האנושי, קרי בראש, מצד שני קיים מסר חברתי ברור המשתקף באמצעי תקשורת - חשיבות ההופעה החיצונית אצל נשים. בעיה זאת קיימת בכל הרמות. באוניברסיטה העברית, למשל, מתקיים מדי שנה טקס בחירת "מיס הקמפוס". כלומר, הסטודנט צריך ללמוד ולהצליח והסטודנטית צריכה להיות גם יפה ומושכת. דיני הצניעות ביהדות אמנם ממתנים במידה מסוימת את

התופעה בחברה הדתית, אולם גם אצלנו נערה משכילה ופעילה עלולה להוות איום על חברה הבנים. משפט כמו 'אל תלמדי יותר מדי שלא תתקשי למצוא חתן', יכול להישמע גם במחוזותינו

השפעת הלימודים הגבוהים והפעילות החברתית על ההגמוניה הגברית בזוגיות ראויים להתייחסות אצל שני המינים. בניית זוגיות שוויונית המבוססת על דיאלוג בניגוד לזוגיות היררכית שהייתה מבוססת על חלוקה מוגדרת של כוח, זה דבר שחייב להילמד הן על-ידי הבנות והן על-ידי הבנים. ושוב, בלשונו של דניאל שליט "כאשר תגדל הבת להיות לאישה והבן להיות לאיש וינשאו לבני זוגם, יתחילו הזוגות החדשים את התפתחותם הזוגית ממקום שהוא כבר מתוקן יותר".

נושאים בחינוך לחיי משפחה נלמדים כסדרם רק בבתי-ספר לבנות, הבנים אינם נפגשים עם הנושא פגישה שיטתית. כך, מבלי משים, אנחנו כאילו אומרים להם - האחריות לשלום בית ולחיי זוגיות מוטלת על האישה, הכאב כאשר הדבר מופר הוא כאבה של האישה, וגם הכלים להתמודדות הם של האישה, וזה אינו נכון! האחריות חייבת להיות משותפת וגם הלימוד חייב להיות עניינם של שני המינים - לימוד תכנית, שיטתי, מסודר, כחלק ממכלול הלימודים בבתי-הספר. בשנות השבעים הוקמה במשרד החינוך "היחידה לחינוך מיני". הביטוי "חינוך מיני" לא היה מקובל על החמ"ד, ולכן הוקמה "היחידה לחינוך לחיי משפחה". שם זה משקף בצורה נכונה יותר את העמדה הערכית שלנו. בשנות התשעים הוקמה במשרד החינוך "היחידה לשוויון בין המינים בחינוך" - הנושא מתדפק על הדלת, אי אפשר להתעלם ממנו. אם השם מתאים לנו יש לאמץ אותו ואם אינו מתאים לנו יש לחשוב על חלופה שתשקף נכונה את הדיאלקטיקה של שוויון ושוניות ושל השלמה בין המינים. להתעלם מנושא זה אי אפשר עוד.

בסיום דברי אני מבקשת לייחד כמה מלים לסגן משנה שרי, טייסת הקרב - הנווטת הראשונה שקיבלה כנפיים במדינת ישראל. השמחה הייתה רבה וחברות כנסת ראו בכך ניצחון במאבקן להשגת שוויון הזדמנויות לבנים ולבנות גם במערכת הצבאית. יש מקום להביע גם הסתייגות מעמדה זו, ולהציב לגביה סימן שאלה. האם נכון לעודד בנות לראות את ייעודן כטייסות? האם נכון לראות בנשים טייסות סממן של הצלחה במאבקן על מקומן בחברה? דובר בתקשורת על סכנת השבי ורציתי להוסיף עוד דבר, המלחמה היא "מכוערת", הכרחית לעתים, אבל עודנה מכוערת. במשך השנים הדירה החברה את הנשים מהשתתפות במלחמות. הדבר לא נעשה מיפי נפש אבל הוא התקבל, וניתן גם לברך על כך. התרגלנו לבנות את זהותנו החברתית מחוץ למעגל הלוחם. המשפט המוכר "הטובים לטיס והטובות לטייסים" הוא משפט שובניסטי ופוגע, אבל תיקונו אינו חייב להיות בדרך של "הטובים לטיס והטובות גם כן", התיקון יכול להיות במציאת חלופות אזרחיות אחרות של תרומה לחברה, חלופות שגם בגינן יזכו לתגמולים חברתיים של ממש. במדינת ישראל, ערוץ הקידום החברתי קשור פעמים רבות לעשייה הצבאית. כדאי לחשוב על דרכים לניתוק הקשר הזה, במקום להעצים אותו. מציאת החלופות והרחבת טווח הפעילות לנשים ולגברים כאחד הן ממטרותיה של מערכת החינוך, בהיותה מנתבת ולא רק משקפת את החברה.

על היסטוריה ו-HER STORY: השפעת תובנות חדשות על הוראת ההיסטוריה ומדעי החברה ד"ר דבורה וייסמן

מרבית לשמוע בימים אלה על כך שאנחנו מגיעים לסוף האלף, אבל אנחנו אולי שוכחים שגם לסוף המאה אנחנו מגיעים, ומה שחוללה המאה הזאת בהיסטוריה של נשים בכלל ושל נשים יהודיות בפרט, אפשר באמת לקרוא לו מהפכה. מוסדות חינוך יהודי לבנות ולנשים קיימים רק קצת למעלה משמונים שנה. מורי ורבי פרופ' רוזנק דיבר על שרה שנירר, מייסדת בית יעקב, זה היה בסך הכל לפני שמונים ושתיים שנה בקרקוב; או - כדוגמא אחרת - חנה שפיצר שחוללה מהפכה בחינוך לבנות - לפני שמונים ואחת שנה בירושלים. מחקר שיטתי בנושאים כגון אלה נערך רק בעשרים וחמש השנים האחרונות, ובארץ אפילו קצת פחות. כך שאנחנו עודנו בראשית הדרך במחקר שיטתי אקדמי בכל הנושאים שהועלו היום.

באשר לפירוש הכותרת של דברי, מה זה היסטוריה ו"הר-סטורי"? זהו משחק מלים המקובל היום בחוגים העוסקים בלימודי נשים. history - היסטוריה - כאשר כותבים את המלה באנגלית היא נראית כ"היז-סטורי" (his story), דהיינו הסיפור שלו, או כמו שנהוג לומר היום הנרטיב שלו, ו"הר-סטורי" (her story) הוא הסיפור או הנרטיב שלה. אני רוצה לספר על תרגיל שהצעתי פעמים רבות בקבוצות לומדים, תלמידים, סטודנטים, פרחי הוראה ואחרים. ביקשתי מהם לערוך רשימה של עשר נשים יהודיות, ושלושה כללים היו לתרגיל: כלל ראשון - שהנשים תהיינה בתר-מקראיות, לא לכלול בו שום אישה המופיעה במקרא; כלל שני - לא לכלול נשים שחיות היום, על כולן להיות מי שחיו בעבר; כלל שלישי - הנבחרות תהיינה נשים שגם אחרים שמעו עליהן, ולא אתה בלבד. והנה, בתרגיל הזה התגלה קושי רב, וגם תלמידים מצטיינים, גם תלמידי היסטוריה ופרחי הוראה בהיסטוריה התקשו למצוא עשרה שמות של נשים. אגב, בתרגיל מקביל שערכנו עם שמות גברים, לא היה שום קושי.

שלב נוסף בתרגיל הוא ניתוח ההבדלים בין שתי הרשימות, והנה מצאנו ברשימת הגברים ריכוז של רבנים, מפרשים של ימי-הביניים שהוזכרו, מנהיגי הציונות וכו'. לרשימת הנשים התקשו מאוד למצוא שמות, אולי מעולם הבידור, אולי הייתה איזה שחקנית קולנוע שבמקרה הייתה יהודייה וכו'. לפני שאעסוק באותן "הנשים הנעלמות", ב"עין" ואולי גם ב"אלף", אני רוצה להעיר משהו על הפרמטרים של התרגיל. לבסוף אני תמיד אומרת שבעצם אין זה נכון להוציא מן הרשימה את הסבתא שלך כי גם הסבתא שלך או הדודה שלך הן חלק מההיסטוריה. אם אנחנו מפסיקים להגדיר היסטוריה כמלחמות ומלכים, כלשונו של הרמב"ם - מלכים ומלחמותיהם, ואנחנו אומרים שהיסטוריה היא תיעוד של העשייה האנושית בכל התחומים, הרי יש גם היסטוריה חברתית, ובהיסטוריה חברתית בוודאי תפקידן של הנשים מרכזי מאוד.

נשאלת השאלה מדוע בתרגיל הנזכר חשוב היה להעלות דווקא שמות של נשים? אני סבורה שהתרגיל מעלה כמה נקודות חשובות לגבי ראייתנו את ההיסטוריה: א. נחטא לאמת ההיסטורית אם נתאר את העולם רק כעולמם של גברים. תמיד היו הנשים כמחצית מן האנושות ואם מקובל בחקר ההיסטוריה לנתח על-פי משתנים של גזע, מעמד ואתניות, גם מגדר הוא משתנה חשוב ביותר. ב. אני הולכת בעקבות קודמי, בנות

ונשים צריכות מודלים לחיקוי, ופה אביא מדבריו של אדם שאינני חשודה בקרבת יתר לאידיאולוגיה שלו, אבל אני מעריכה הערכה רבה את מפעלו החינוכי, אני מתכוונת לרב לוסיטיג שהיה מנהל בית-הספר בית-יעקב ברמת-גן. הרב לוסיטיג כתב במאמר שהתפרסם לפני קרוב לשלושים שנה: "התורה משחררת את הנשים מחלק של מצוות עשה ודבר זה עלול לעורר אצלן רגשי נחיתות, על כן יש להעלות בעיני התלמידות את ערכן בעיני עצמן, דמויות נשים דגולות תשמשנה דוגמה נעלה לתלמידותינו עצמן ותציינה עד היכן אישה יכולה להגיע במעלות הרוח ומידות הנפש". אני אכן חושבת שהרגישות החינוכית שלו ראויה לציון. ולעומת זאת, נכנסתי פעם לאולפנה, לא לבית-יעקב, לאולפנה של הציונות הדתית, וראיתי שהקירות מקושטים בתמונות רבות, כי הם באמת מקיימים את הפסוק "והיו עיניך רואות את מורידך", אבל לא הייתה שם אף תמונה של אישה, כולם רבנים; אולי מטעמי צניעות לא רצו לתלות תמונה של אישה! אני מקווה מאוד שלפחות דיברו על הנשים גם אם לא תלו את תמונותיהן. חשוב מאוד להביא לפני הבנות דגמים נשיים לחיקוי, ובכך אני בעצם משמשת הד לדבריה החשובים של שירה. סיבה שלישית שבגללה חשוב לדבר על הנשים הנעלמות היא לפתוח כיוונים חדשים, שאלות מחקריות חדשות, הגדרות רחבות יותר של מושגים שאנחנו רגילים להשתמש בהם. אדגים את הדבר בקיצור נמרץ בארבע דוגמאות.

בבואנו להגדיר מהי קהילה יהודית, יש לשאול האם הקהילה היא רק אותן מניין של גברים בבית-הכנסת או שישנן הגדרות רחבות יותר. כדאי להביא כאן ממחקרה של פרופ' פולה היימן מאוניברסיטת יל, שחקרה דוגמה מעניינת מאוד מההיסטוריה היהודית בניו-יורק: בראשית המאה החרימו עקרות בית יהודיות את הבשר הכשר ולא הגישו בשר בבית כמחאה על הפקעת המחירים. אם בודקים התארגנות קהילתית רק על-פי המתרחש בתוך בית-הכנסת, לא יגיעו לסיפור המעניין הזה. הדוגמה השנייה עניינה רוחניות, תפילה. מי שמצמצם את חקר התפילה היהודית למה שכתוב בסידור יפסיד את כל ה"תחינות" שנשים חיברו או אמרו; החוקרת המרכזית בתחום זה היא ד"ר חוה וייסלר שכתבה לא רק על התחינות עצמן, אלא גם על המושגים הרוחניים שמובאים לידי ביטוי באותן התחינות. ושלישית - מושג שקשור באוניברסיטה המכובדת אוניברסיטת בר-אילן - היא האוריינות שעוסקים בה ספריה החשובים של חברתנו ד"ר תמר אלאור. ורביעית - אותה אביא מעבודה שלי. אני עסקתי בנושא של מודרניזציה של חינוך יהודי, ומצאתי תופעה מעניינת מאוד - בחקר תולדות החינוך של הבן היהודי נהוג לומר שכל שביט-הספר מודרני יותר מושם יותר דגש על לימודי החול ופחות על לימודי הקודש, ואני מצאתי שאצל הבנות זה כמעט להפך: אמנם לימודי החול מפותחים מאוד בבית-ספר "פלך" וב"אולפנה לאומנויות", אבל אם אנחנו משווים אותם בתי-ספר לבית-יעקב, דווקא בהם התחום של לימודי קודש מפותח יותר. וכשהבאתי את הממצא המעניין הזה לעמית שלי הוא אמר, "נו טוב, זה רק בנות, מה את רוצה". לאור זה, האם מה שעשיתי בעצם אינו מעלה ואינו מוריד בתיאוריה של חינוך יהודי מודרני? האם אפשר לדלג על 50% מהממצאים?

הדגש החדש הזה על היסטוריה חברתית והיסטוריה של נשים מחייב אותנו אפוא גם להשתמש במקורות לא קונבנציונליים למחקר, ואציין רק כמה מהם. יומנים - כמו היומן המפורסם "זכרונותיה של גליקל מהמליך" מן המאה השבע-עשרה, מצבות, ספרי קהילות, מכתבים, ספרי בישול, צוואות מוסריות, איורים, בגדים ואבזרים. כל אלה הם מקורות שאולי היסטוריונים יותר קלאסיים וקונבנציונליים, היו נזקקים

אינני יודעת אם הכנס הזה נערך במכוון בין חנוכה לפורים - שני החגים שלגביהם נאמר כי "אף הן היו באותו הנס", וגם סמוך לשבת פרשת שמות שבה מופיעה גלריה מרשימה של נשים אשר לפי המדרש בזכותן נגאלנו ממצרים. אני מבקשת לטעון את הטענה הפשוטה לכאורה, שלא רק בנס חנוכה ופורים וביציאת מצרים, אלא לאורך כל ההיסטוריה היהודית והאנושית הכללית היו נשים, וחשוב לתת לכך ביטוי.

אסיים בכמה שאלות שאנחנו צריכים לשאול לגבי לימוד ההיסטוריה היהודית, בכך אני הולכת בעקבות ההיסטוריונים פרופ' גרדה לרנר: מי הן הנשים הנעדרות מן ההיסטוריה היהודית היכן היו? מה הן תרמו? מה עשו הנשים כאשר הגברים עסקו במה שנחשב חשוב בעיני ההיסטוריונים? איך הן חיו? כיצד הגדירו את הנושאים החשובים בתקופותיהן? מה הייתה החוויה הקולקטיבית שלהן, החינוך, דפוסי ההגירה, חיי המשפחה, העבודה, ובמה היו חוויות אלו שונות לגבי נשים אינדיבידואליות? ועוד - כיצד מוגדר ומחוקק המין בתקופה היסטורית מסוימת? מי הגדיר את חיי המין? מי פיקח עליהם וכיצד? מה נחשב לסטייה חברתית? כיצד משפיעים היחסים בין המינים על המערכת הדתית, החברתית- הכלכלית? איזה עבודה בשכר עשו נשים? מה היו תנאי עבודתן? האם הנשים ראו את תפקידן העיקרי, בתקופות שונות, כאמהות ועקרות בית וכיצד זה השפיע על השתתפותן בשוק העבודה? כיצד הן ראו את עולמן הרוחני, איך הן התייחסו לנשים אחרות, איך הגיבו הנשים לסטטוס הנחות שלהן, ומה היו תוצאות התגובות האלה? האם הייתה להן תודעה נשית אינדיבידואלית או קולקטיבית וכיצד זה התבטא, ולבסוף איך הייתה נראית ההיסטוריה בעיניהן של הנשים ולפי הערכים שהן הגדירו!

STERN INSTITUTE FOR THE STUDY AND ADVANCEMENT OF RELIGIOUS EDUCATION

THE FANYA GOTTESFELD HELLER CENTER FOR THE STUDY OF WOMEN IN JUDAISM

Women in Judaism: Discussion Papers No. 3

**CHALLENGES IN THE
EDUCATION OF MODERN
ORTHODOX YOUNG WOMEN**

Stern Institute for the Study
and Advancemen
of Religious Education
tel. 03-5318710
fax. 03-6352844
richyi@mail.biu.ac.il

Bar-Ilan University
Ramat Gan, Israel 52900

ISSN 1565-0413

February 2000

The Fanya Gottesfeld Heller Center
for the Study of Women in Judaism
tel. 03-5318286
fax. 03-5351233
jwmn@mail.biu.ac.il
website: www.biu.ac.il.js.jwmn

THE FANYA GOTTESFELD HELLER CENTER
FOR THE STUDY OF WOMEN IN JUDAISM

STERN INSTITUTE FOR THE STUDY AND
ADVANCEMENT OF RELIGIOUS EDUCATION

CHALLENGES IN THE EDUCATION OF MODERN ORTHODOX YOUNG WOMEN

Women in Judaism
Discussion Papers
No. 3

